

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра історії України та археології

На правах рукопису

**БОХОТНИЦЯ СОФІЯ МИХАЙЛІВНА
РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)
Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Історія, правознавство»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

ПОНЕДЄЛЬНИК ЛАРИСА АНАТОЛІВНА,

кандидат історичних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри _____

від _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(_____) _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Бохотниця С. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» за спеціальністю 014 «Середня освіта» (Історія) – Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024 р.

Робота присвячена дослідженню революційних подій незалежної України.

Магістерська робота складається із вступу, чотирьох розділів, восьми параграфів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. У вступі визначається актуальність теми, об'єкт і предмет дослідження та завдання дослідження. Об'єктом дослідження є революційні події 1990 р., 2003–2004 рр., 2013–2014 рр. і їх вплив на соціально-політичну ситуацію в Україні. Предметом дослідження є причини, рушійні сили, хід подій та наслідки революцій в незалежній Україні. Мета полягає в аналізі та всебічному вивченні Революції на граніті, Помаранчевої революції та революції Гідності в Україні, розкритті їх сутності та особливостей.

У першому розділі представлено історіографічний та джерельний огляди зазначеної проблеми, вказано на основні методи дослідження.

У другому розділі подано інформацію про Революцію на граніті, Помаранчеву революцію та революцію Гідності, зокрема розглянуто передумови, причини, мету, історичну хронологію подій та результати.

Третій розділ розкриває особливості політичної активності волинян у революційних подіях. У четвертому розділі подається методика вивчення теми щодо суспільно – політичного життя в 2005 – 2013 роках у ЗЗСО.

За результатами роботи зроблено висновки, проводиться аналіз проведеної роботи та отриманих результатів.

Ключові слова: *Революція на граніті, Помаранчева революція, революція Гідності, майдан Незалежності, Євромайдан, громадянська позиція, протест, мітинг, Європейський Союз.*

ANNOTATION

Bohotnytsia S. REVOLUTIONARY EVENTS OF INDEPENDENT UKRAINE

Qualification work for obtaining the educational qualification level “Master” in specialty 014 “Secondary education” (history) – Lesya Ukrainka Volyn National University. Lutsk, 2024

The master's thesis consists of an introduction, four chapters, eight paragraphs, conclusions, a list of sources and literature used, and appendices. The introduction defines the relevance of the topic, the object and subject of the research, and the research tasks. The object of the research is the revolutionary events of 1990, 2003–2004, 2013–2014 and their impact on the socio-political situation in Ukraine. The subject of the research is the causes, driving forces, course of events, and consequences of the revolutions in independent Ukraine. The goal is to analyze and comprehensively study the Revolution on Granite, the Orange Revolution, and the Revolution of Dignity in Ukraine, revealing their essence and features.

The first chapter presents a historiographical and source review of the problem, indicating the main research methods.

The second chapter provides information about the Revolution on Granite, the Orange Revolution and the Revolution of Dignity, in particular, the prerequisites, causes, purpose, historical chronology of events and results are considered.

The third chapter reveals the features of the political activity of Volyn residents in revolutionary events.

The fourth section presents the methodology for studying the topic of socio-political life in 2005-2013 in secondary education institutions.

Based on the results of the work, conclusions are drawn, and the work and results obtained are analyzed.

Key words: Revolution on Granite, Orange Revolution, Revolution of Dignity, Independence Square, Euromaidan, civic position, protest, rally, European Union.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Історіографія дослідження.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	14
1.3. Методологія дослідження.....	19
РОЗДІЛ II. РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1990-ГО, 2004-ГО, 2013-2014 РОКІВ В УКРАЇНІ	23
2.1. Революція на граніті – акції непокори молоді у боротьбі за становлення незалежності України.....	23
2.2. «Помаранчева революція»: причини, хід, наслідки.....	31
2.3. Причини та нові умови здійснення революції «Гідності»	40
РОЗДІЛ III. УЧАСТЬ ВОЛИНЯН У ПОДІЯХ 1990-го, 2003–2004 РР., 2013–2014 РР.	51
3.1. Особливості політичної активності волинян на локальному рівні.....	51
3.2. Спогади волинських учасників.....	62
РОЗДІЛ IV. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ 2005 – 2014 РОКАХ. РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ» В ЗЗСО	72
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	81
ДОДАТКИ	90

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – Антитерористична операція

ВРУ – Верховна Рада України

ГУМВС – Головне управління Міністерства внутрішніх справ

ЄС – Європейський Союз

КМДА – Київська міська державна адміністрація

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПУ – Комуністична партія України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УСС – Українська Студентська Спілка

ЗМІ – Засоби масової інформації

ЗУ – Закон України

НАТО – Північноатлантичний альянс

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДА – Обласна державна адміністрація

РНБО – Рада національної безпеки і оборони

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЦВК – Центральна виборча комісія

ВСТУП

Актуальність теми. Перехід від авторитарних та тоталітарних режимів до демократичного устрою може відбуватися через різноманітні механізми. У сучасному світі процес зміни авторитарних лідерів часто реалізується через так звані «кольорові революції». Важливим є вивчення цього нового явища, що суттєво змінило глобальну ситуацію в XXI столітті.

«Революція на граніті» стала однією з перших перемог українців з активною громадянською позицією, продемонструвавши, що кожен громадянин здатен стати рушієм значних змін, а голос кожного має свою вагу. Це була перша протестна акція великого масштабу, але, як показала історія, далеко не остання. «Помаранчева революція» 2004 року в Україні стала першою спробою населення змінити старі порядки через ненасильницьку боротьбу. Ця революція відкрила нову сторінку в історії держави та спричинила вагомі зміни в міжнародній політиці, проте логічного завершення вимог, висунутих «Помаранчевою революцією», Україна так і не досягла. Як продовження боротьби за демократизацію, економічний та політичний розвиток країни потрясла нова хвиля протестів, що згодом отримала назву «Революція Гідності». Вона не тільки була відзначена безпрецедентним патріотизмом, а й підкреслила важливість національної ідеї для українців.

Актуальність цієї теми очевидна, оскільки вона пов'язана зі складними процесами побудови незалежної Української держави та формування української політичної нації. Боротьба громадян України за свої права під час революцій стала однією з наймасштабніших подій новітньої історії країни, що також засвідчила нові зміни в колективній свідомості суспільства. Значущість цієї події зумовлюють актуальність дослідження.

Мета роботи полягає у комплексному розгляді Революції на граніті, Помаранчевої революції та революції Гідності в Україні, розкритті їх сутності та особливостей.

Реалізація зазначеної мети зумовила розв'язання наступних **завдань дослідження:**

- охарактеризувати стан наукового вивчення проблеми, дослідити інформативність її джерельної бази, визначити методологічні основи роботи;
- виявити передумови, визначити мету та прослідкувати перебіг подій Революції на граніті;
- розглянути основні чинники, які призвели до політичної кризи 2004 року, наслідком якої стала «Помаранчева революція»;
- проаналізувати особливості «Помаранчевої революції» та вплив виборчих технологій на її перебіг;
- дослідити зміни у внутрішній і зовнішній політиці після революційних подій в Україні 2004 року;
- відстежити причини, особливості та характерні риси «революції Гідності»;
- охарактеризувати особливості політичної активності волинян у революційних подіях.

Об'єкт дослідження – революційні події 1990 р., 2003–2004 рр., 2013–2014 рр. і їх вплив на соціально-політичну ситуацію в Україні.

Предмет дослідження – причини, хід подій і наслідки революційних подій в незалежній Україні.

Наукова новизна досліджуваної теми полягає у комплексному дослідженні та порівняльному аналізі причин, передумов та наслідків Революції на граніті, Помаранчевої революції та революції Гідності, важливих подій української історії, які ще не отримали належного висвітлення в українській історіографії.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що їх результати можна використати під час підготовки навчальних курсів із історії України, факультативів, краєзнавчої роботи, а також для написання окремої

статті, присвяченій проблематиці революції на граніті, Помаранчевої революції, революції Гідності та її місце в демократичних процесах.

Апробація результатів дослідження. Положення дослідження апробовано на міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях. VI Міжнародна науково–практична конференція молодих учених, студентів та аспірантів (Луцьк, 11.11.2022 р). Тези на тему: «Передумови революції Гідності»; Всеукраїнські XII політологічні читання імені професора Богдана Яроша (28-29 квітня 2023 року). Тези на тему: «Євромайдан – реакція державного керівництва на відмову від євроінтеграційного курсу України»; Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Регіональні студії української історії» (Вінниця, 15 квітня 2023 р.) Тези на тему: «Участь волинян у подіях 2013–2014 рр»; II Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та аспірантів «Україна у світовому просторі: минуле і сучасність», від 25 травня 2023р. Були опубліковані тези: «Русійні сили та успіхи Помаранчевої революції»; XVII Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень», (16–17 травня 2023 р)., тези на тему: «Причини і передумови помаранчевої революції».

Структура роботи. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дослідження складає 99 сторінок, основний текст – 71 сторінка, список використаних джерел та літератури – 9 сторінок.

РОЗДІЛ I

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Тема магістерської роботи охоплює період новітньої історії України. Оскільки ця проблема вимагає нових підходів і трактувань, основна частина історіографічної бази складається з наукових робіт, опублікованих у сучасних дослідженнях, періодичних виданнях та електронних ресурсах.

Сучасна історіографія революційних подій 1990-го, 2004-го, 2013–2014-х років представлена працями українських, зарубіжних, волинських, а також російських істориків і політологів, які, в свою чергу, намагалися знецінити ці події в Україні. У науковій та історико-політологічній літературі досліджуються різні аспекти поставленої проблематики, що створює значну джерельну основу. Для оцінки теоретичного рівня і стану наукової опрацьованості теми було обрано лише історіографічні праці, тоді як конкретно-історичні роботи включені до аналізу джерельної бази. Така методика дозволяє виокремити новизну дипломної роботи та визначити особистий внесок автора.

Праці, що стосуються досліджуваного питання, можна умовно поділити на такі тематичні групи:

1. «Революція на граніті» та події, що їй передували;
2. Помаранчева революція;
3. Революція Гідності.

До першої групи джерел належать праці, які висвітлюють події «Революції на граніті» та передумови її виникнення. Серед перших досліджень варто виділити статтю В. Даниленка «Україна напередодні відновлення незалежності: соціальна криза» [20], де автор розглядає стан соціальної сфери України в умовах економічної кризи СРСР. У статті аналізуються показники

рівня життя населення, стан охорони здоров'я, розвиток культури, освіти та інші важливі соціальні аспекти. Інша робота того ж автора, «Шлях до незалежності: громадські рухи та суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр.» [21] зосереджена на дослідженні проблем, що хвилювали населення того часу, а також аналізує прояви громадянської активності серед різних соціальних верств та груп.

У науковій статті О. Зінченка «Революція на граніті: нас можна назвати циніками, готовими загинути за ідею» [29] представлено свідчення безпосередніх учасників подій, зокрема Олесь Донія, Вахтанг Кіпіані, Віктора Рога, Тараса Прохаська та Михайла Свистовича. Ці матеріали були зібрані активістами Молодіжної інформаційної спільноти «Сіль» у 2013 році, що надає дослідженню цінності з точки зору збереження історичної пам'яті.

Вагомим також є матеріал авторів Українського інституту національної пам'яті «Як починалася студентська «Революція на граніті?» [74], де розкриваються основні причини та умови, які сприяли початку цієї революції, основні вимоги студентів-протестувальників, а також вплив, який ці події мали на подальший розвиток української історії.

Значну увагу заслуговує стаття «Історії трьох «майданів»: Революція на граніті» [30], в якій детально висвітлюються події цієї революції, надається хронологія подій, спогади учасників, а також реакція політиків на студентське голодування та його наслідки.

Основну частину літератури, що стосується цієї теми, присвячено Помаранчевій революції, яка входить до другої групи історіографії, що ми виділяємо в рамках цього дослідження.

У статті Е. Щербенко «Помаранчева революція: Гідність у здобутті інститутів» акцентується увага на ролі громадянської гідності як ключового чинника подій Помаранчевої революції. Автор робить висновок, що отриманий під час цієї революції досвід не був повністю засвоєний, що, своєю чергою, спричинило нову хвилю протестів – Революцію Гідності. Автор підкреслює, що суспільні зміни, започатковані під час Помаранчевої революції, залишаються

незавершеними, а виклики, що стояли перед країною тоді, потребують подальшого осмислення і вирішення [70].

М. Колодяжний провів детальний аналіз «Помаранчевої революції» [33], розглянувши її передумови, цілі, рушійні сили, революційну ситуацію, хід подій та їхні наслідки. Він дійшов висновку, що це явище слід вважати революцією. Автор класифікує «Помаранчеву революцію» як буржуазну, оскільки, на його думку, вона сприяла очищенню суспільства від пережитків минулого та залишків, які заважали нормальному розвитку ринкової економіки.

У статті В. Горак «Помаранчева Революція в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки» [16] здійснено аналіз різних концепцій революції, вивчено їх відповідність або невідповідність історичним фактам. Монографія Д. Яневського «Хроніка «помаранчевої» революції» [77] пропонує хронологічний виклад подій, що відбувалися під час революції.

Цінною для дослідження є стаття Т. Шамайди «Помаранчева Революція та Євромайдан: відмінності, що можуть коштувати перемоги», у якій порівнюються та аналізуються ці дві значущі події. Автор розглядає ключові аспекти, що відрізняють революції, такі як чіткість вимог, єдність учасників, організаційне забезпечення, інформування та залучення громадськості, взаємодія з владою та правоохоронними органами. Однією з важливих причин, що вплинули на відмінності між Майданами, є різний рівень організації цих подій. Особливо зазначається, що, на жаль, досвідчені політики, в тому числі й ті, хто був причетний до Помаранчевої революції, не змогли застосувати необхідні заходи в 2013 році, що могло б сприяти успіху Євромайдану [48].

Заслуговує на увагу стаття С. Кульчицького «Помаранчева революція: між минулим і майбутнім» [38], в якій автор аналізує процес демократичного транзиту в Україні, порівнюючи Помаранчеву революцію з іншими «безкровними революціями», такими як Оксамитова революція 1989 року в Чехословаччині та Революція троянд 2003 року в Грузії. Кульчицький підкреслює, що основною причиною успіху Помаранчевої революції стала

політична активність громадян, які відмовилися піддаватися маніпуляціям і рішуче відстояли своє право на вільний вибір.

Окрім того, варта уваги стаття Ю. Мацієвського «Чи була революція: події 2004 і 2014 рр. у порівняльній перспективі» [65], де автор аналізує, чи можна вважати події Помаранчевої революції та Революції гідності революціями, виділяючи ознаки революційності та спираючись на економічні статистичні дані. Стаття П. Дікінсона «Atlantic Council: Революція в Україні сформувала всю геополітику 21-го століття» [78] надає цінну інформацію про вплив Помаранчевої революції та Революції Гідності на глобальну геополітичну ситуацію, підкреслюючи важливість цих подій для змін у світі.

Зосередимось на третій групі публікацій, що присвячена Революції Гідності. Стаття П. Вишебаби «Між неволею і незалежністю. 18–22 лютого 2014 року» [12] пропонує хронологічний виклад трагічних подій, таких як обстріли на вул. Грушевського, займання будинку Профспілок, а також вбивства мирних активістів «Небесної сотні». Публікація Т. Денькович «Протестувати не можна мовчати. Студентська сотня» [22] висвітлює події Революції Гідності з точки зору студентів, включаючи історії учасників і їхній особистий досвід.

Монографія Ю. Мацієвського «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)» [44] дає змогу прослідкувати етапи змін політичного режиму в Україні з моменту здобуття незалежності до подій Революції Гідності. Автор акцентує увагу на ролі неформальних інститутів у цьому процесі, що дозволяє зрозуміти складні механізми політичних трансформацій в країні.

Стаття С. Сидоренка «Економічні передумови «Революції Гідності»» розглядає численні економічні чинники, що могли стати основою для початку революційних подій. Автор наголошує на важливості економічної ситуації, однак також звертає увагу на політичну природу Майдану, припускаючи, що його можна трактувати як переворот, а не революцію. За його висновками, для повноцінного розуміння цього процесу необхідно враховувати не лише вигоди

тих, хто отримував користь від змін у базисі, а й зміни в надбудові, які вплинули на поведінку народних мас [24].

Корисну інформацію для дослідження надає також праця Соні Кошкіної «Майдан. Нерозказана історія» [35]. У цій книзі авторка публікує інтерв'ю з ключовими учасниками подій Революції Гідності, які були по обидва боки барикад. Основною метою книги є максимально точне відтворення кулуарних процесів та подій, які були приховані від протестувальників, але мали значний вплив на розвиток та результат революції 2013–2014 років.

У статті В. Червоненка «Герої Євромайдану: куди поділись обличчя протесту» представлено цінну інформацію про подальшу долю ключових постатей Євромайдану. Автор акцентує увагу на тому, що значна частина найбільш впізнаваних облич протесту згодом перейшла у політичну сферу. Використавши постреволуційну хвилю, ці особистості стали членами Верховної Ради України. Таким чином, Євромайдан став для них потужним політичним трампліном [14].

Серед наукових публікацій, що присвячені аналізу «Революції Гідності», варто відзначити статтю Ю. Шведа «Революція Гідності в контексті теорії соціальних революцій» [68]. У ній автор визначає основні ознаки революційної ситуації, а також розглядає ключові причини, що призвели до подій Революції Гідності.

Н. Тімкін у статті «Україна в сучасній системі міжнародних відносин», аналізуючи гасла Революції Гідності, підкреслює, що для цього протесту були характерні лозунги, що акцентували увагу на солідарності та індивідуальній відповідальності, а не на звинуваченнях політиків у всіх бідах країни [60, с. 130]. Таке осмислення гасел свідчить, зокрема, про зрілість громадянського суспільства в Україні та прагнення громадян брати активну участь у політичних процесах своєї держави.

Зарубіжна історіографія досить ґрунтовно аналізує події Революції Гідності та їхні наслідки. У статті А. Терзяна «Towards Democratic Consolidation? Ukraine After the Revolution of Dignity» [82] розглядаються

ключові проблеми та перспективи демократичної консолідації України після Майдану. Автор наголошує, що перехід України від гібридного режиму до стабільної демократії вимагає подолання значних соціальних та інституційних викликів. Окремо досліджуються особливості демократичної консолідації в пострадянських країнах, де цей процес відбувається в умовах обмежених ресурсів і значного впливу авторитарної спадщини.

У публікації «Understanding Ukraine's Euromaidan Protests» [84] розглянуто події Революції Гідності та роль організації Open Society Foundations в Україні. Автор аналізує вплив цієї організації на процеси, що відбувалися під час протестів, та її участь у підтримці демократичних ініціатив та громадянського суспільства в Україні під час Майдану.

Отже, аналіз історіографічної бази дослідження показує, що основна частина публікацій зосереджена на статтях у періодичних виданнях, тоді як кількість наукових робіт є значно меншою. Це можна пояснити тим, що події, які охоплює дослідження, відносяться до новітньої історії, і тому наукове опрацювання цього періоду ще триває. Загалом, аналіз літератури свідчить, що більшість авторів фокусується на вивченні причин і наслідків революцій в Україні, їх порівнянні, а також на впливі цих подій на розвиток української історії в цілому.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерела умовно поділено на наступні групи:

- опубліковані джерела;
- довідкові джерела;
- наративні джерела;
- результати соціологічних опитувань та статистичні дані;
- інтерв'ю з учасниками подій;
- періодика.

До опублікованих джерел віднесено Постанову Верховної Ради України «Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей» [50], яка містить важливу інформацію щодо засудження всіх форм насильства, що призвели до поранень, каліцтв або загибелі людей під час протестних подій. У документі також акцентується на необхідності припинення використання сили усіма владними структурами проти учасників протестів, що стало важливим кроком у визначенні юридичної та моральної оцінки подій, що відбулися.

Серед довідкових джерел у дослідженні виділяються наступні: «Великий тлумачний словник сучасної української мови: 25 000» [10], «Словник іншомовних слів» [56], «Академічний тлумачний словник» [2] та «Публічний електронний словник української мови» [52]. Ці джерела стали основою для роз'яснення термінології та забезпечили правильність використання специфічних понять у написанні магістерської роботи.

Задля правильного сприйняття понятійного апарату, окреслено терміни дослідження: «протест», «революція», «страйк», «мітинг».

Термін «протест» в контексті досліджуваної теми має кілька визначень:

- Рішуче заперечення чого-небудь, категорична заява про незгоду з кимось, чимось, про небажаність чого-небудь, що вказує на конфлікт чи незадоволеність певною ситуацією чи дією [56];
- Масове, колективне заперечення чого-небудь, яке виявляється в активних діях, таких як мітинги, страйки, заяви тощо. Це визначення акцентує на громадських або соціальних формах вираження протесту [56];
- Офіційна заява держави, установи, особи про незгоду з певним рішенням чи дією іншої сторони. Це визначення підкреслює правову чи дипломатичну форму протесту, коли протест виражається через офіційні інституції [56].

Термін «революція» має такі основні тлумачення:

- Докорінний переворот у суспільному житті, що сприяє ліквідації віджилого суспільного ладу та утвердження нового, прогресивного. Це

визначення підкреслює кардинальні зміни, що відбуваються на рівні соціальних, політичних чи економічних структур, приводячи до заміни старої системи на нову.

- Переворот, що призводить до перетворення, удосконалення чого-небудь. Це значення акцентує увагу на зміні, яка може бути характерна для будь-якої сфери діяльності, зокрема на рівні технологічного чи наукового прогресу, але може застосовуватись і до соціальних чи політичних змін [57].

Термін «страйк» визначається як організоване припинення роботи, повне або часткове, або інші дії, спрямовані на порушення нормального перебігу виробничого процесу, що здійснюються з метою досягнення виконання певних вимог. Це може бути як результатом трудових спорів, так і формою протесту, коли працівники припиняють виконання своїх обов'язків для досягнення певних соціальних, економічних або політичних цілей [57].

Термін «мітинг» означає: масові збори з приводу обговорення якихось злободенних питань, переважно політичних. Це може бути публічний захід, організований для висловлення протесту, вимог або підтримки певної ініціативи. Мітинги часто є важливою частиною політичних або соціальних рухів [57].

Виходячи з наведених вище прикладів із різних словників, можна сформулювати такі визначення:

Протест – це колективне заперечення або незгода з певними діями чи рішеннями держави чи окремих осіб, яке виражається через організовані акції, такі як мітинги, страйки тощо.

Революція – швидкий і радикальний переворот, що призводить до повної зміни старого суспільного ладу і становлення нового, більш прогресивного порядку.

У роботі також розглянуто нові терміни для сучасної української історіографії:

Революція на граніті – масова кампанія громадянської непокори, організована переважно молоддю та студентами України.

Помаранчева революція – великі акції протесту українців, що стали реакцією на численні фальсифікації під час президентських виборів 2004 року.

Революція Гідності – це політичні та соціальні зміни в Україні, які відбулися з 30 листопада 2013 року до лютого 2014 року, і були спричинені протестом проти насильницького розгону мирної акції студентів та громадських активістів.

Наративні джерела, що базуються на спогадах учасників подій Революції Гідності (усна історія), представлені у книзі «Майдан. Пряма мова. Книга 1» [42]. У цій публікації зібрані історії очевидців і учасників різних професій та об'єднань. Матеріал поділено на чотири розділи, в яких розповідають свої переживання церковні діячі та парафіяни, медики та парамедики, представники майданівських сотень, політичних та громадських організацій, а також волонтери. Кожен учасник ділиться своєю історією, відверто розповідаючи про свій досвід участі в історичних подіях та пошуки свого місця в цій історії. Іноді люди намагаються знайти відповіді і на більш глибокі, екзистенційні питання [42, с. 12].

У виданні «Майдан від першої особи. Регіональний вимір. Вип. 3 : у 2 ч. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області» [40], революційні події листопада 2013 – лютого 2014 року аналізуються через призму регіональних особливостей, а також через розповіді очевидців та учасників Євромайданів у різних областях [40, с. 48].

Для цього дослідження важливим джерелом стала праця Т. Ковтунович та Т. Привалко «Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності» [41], де надано фрагменти спогадів учасників протестів в Україні в 2013–2014 роках. Інтерв'ю збирав Український інститут національної пам'яті задля проекту «Майдан: усна історія». У книзі містяться розповіді безпосередніх учасників подій, серед яких різні за статтю, віком та способами участі в революційних процесах.

Звіт Центру дослідження суспільства «Статистика протестних подій Майдану: учасники, географія, насильство» [59] є важливим джерелом для вивчення подій Майдану. У ньому представлено аналіз протестних акцій, репресій та досягнень учасників протестів, а також розглянуто географічний розподіл та динаміку протестних подій на території України.

Змістовним для дослідження є дослідження Українського центру вивчення громадської думки «Соціоінформ». Воно базується на опитуванні 2000 респондентів та роботі з відібраними фокус-групами в різних містах. Розуміння революційної ситуації серед респондентів виявилось досить сегментованим. Основними передумовами для виходу людей на Майдан стали узурпація влади (38%), погіршення економіки та корупція (по 28%). Причинами протестів стали побиття студентів (55%) та відмова від євроінтеграції (47%). Серед революційних подій найбільше запам'яталися розгін демонстрантів і розстріли. Показово, що понад 70% опитаних вважає за необхідне вшанувати події Майдану, а найбільш очікуваними формами увічнення є створення меморіалу (48%) та музею (42%) [69].

Цінність для написання роботи мають результати соціологічного опитування «Всеукраїнський омнібус», проведеного дослідницькою компанією «Active Group» у лютому 2022 року. На питання «Як ви розцінюєте події, що отримали назву Революція Гідності?», понад третина респондентів (35,8%) відповіли, що це була «боротьба громадян за власні права». У порівнянні з минулим роком, коли таку відповідь обрали 32,3% опитаних, спостерігається невелике збільшення. 18,9% вважають, що Революція Гідності була «боротьбою еліт за владу», порівняно з 14,7% у попередньому році. 17% опитаних трактують її як «стихийний протест населення», що менше, ніж у минулому році (20,6%), тоді як 16% вважають, що це був «державний переворот» (у 2021 році – 21,2%) [66].

Інтерв'ю з учасниками подій. Одним із перших, хто вийшов на Театральний майдан у Луцьку, був місцевий медійник Мирослав Ваташук [Додаток А]. В інтерв'ю «Третій Майдан не матиме нічого спільного з

Революцією Гідності» він згадує події 21 листопада 2013 року: «Українців обурило новина про призупинення підписання угоди про асоціацію з ЄС, і реакція була миттєвою. У Києві журналіст Мустафа Найєм закликав людей приєднатися до протестів на Майдані о 22 годині». Ватащук додає: «Пригадуючи події, здається, що це сталося не з нами, але це вже частина нашої історії» [61].

Отже, огляд джерел свідчить про наявність репрезентативної та достатньої бази для проведення комплексного аналізу подій 1990-2014 років. В процесі роботи з джерелами було визначено їх наукову цінність для теми дослідження, а також оцінено ступінь об'єктивності фактів та інформації, що в них міститься. Добір джерел здійснювався відповідно до поставленої мети та завдань дослідження.

1.3 Методологія дослідження

Основа методології дипломної роботи складають принципи історизму, об'єктивності, науковості та всебічного аналізу, які дозволяють детально реконструювати події того часу та забезпечити достовірність висновків. Особливе значення для висвітлення досліджуваної теми мають особистісний та ціннісний підходи. Принцип об'єктивності застосовується для визнання об'єктивного існування дійсності, що є незалежною від волі та свідомості дослідника. Завдяки принципу історизму аналізуються революційні події, які є об'єктом цього дослідження.

У роботі застосовано як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи дослідження. До загальнонаукових методів належать аналіз, синтез, індукція, дедукція та абстрагування. Серед спеціально-історичних методів були використані історико-генетичний, історико-порівняльний і статистичний методи.

Метод аналізу дозволив дослідити об'єкт із різних аспектів, що сприяло переходу від вивчення цілісної картини до розгляду її складових через абстрагування. Синтез, у свою чергу, допоміг зібрати раніше виокремлені

фактори, етапи та наслідки революційних подій, даючи змогу оцінити їх загальний вплив на українське суспільство.

Індукція дозволяє на основі аналізу окремих статистичних даних і результатів соціологічних опитувань, що стосуються революцій в Україні, у межах визначеного хронологічного періоду зробити висновок про наявність спільних характерних рис у явищі «революції».

Оскільки неможливо охопити всі аспекти досліджуваної теми, застосовується метод абстрагування, що дає змогу зосередитися на основних проблемах і завданнях роботи. Завершуючи дослідження, важливо узагальнити й систематизувати отримані результати, а також зробити обґрунтовані висновки.

До спеціально-історичних методів дослідження відносяться історико-генетичний, історико-порівняльний та статистичний методи. Історико-генетичний метод дозволяє послідовно виявити передумови, причини та наслідки революційних подій, а також показати причинно-наслідкові зв'язки між різними етапами досліджуваних процесів.

Історико-порівняльний метод в даній роботі застосовується для порівняння Революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції Гідності, а також для виділення їх спільних і відмінних рис. До спільних рис можна віднести: революції часто виявляються у формі мирних демонстрацій та мітингів, більшість з яких мають економічні або політичні передумови, використовують ненасильницькі форми протесту і характеризуються згуртованістю учасників.

Водночас, серед відмінностей слід зазначити, що деякі протести супроводжувались насильством з боку влади, що призводило до загибелі мирних людей, а також не завжди існувала єдина консолідуюча ідея для всіх верств населення.

У процесі дослідження використовувалися інтерв'ю з учасниками Революції Гідності, записані та опубліковані у вигляді історій.

Статистичний метод в роботі полягав у зборі, організації, аналізі та інтерпретації статистичних даних, що стосуються сучасних революцій в Україні. Для цього було проаналізовано ряд джерел, що містять відповідні статистичні показники.

Для висвітлення теми дослідження значну роль відіграють наукові підходи, які визначають шляхи проведення дослідження. Одним із таких підходів є особистісний, який займає важливе місце в роботі. В рамках цього підходу було досліджено роль особистостей, зокрема В. Юценка та В. Януковича, а також їхній вплив на розвиток революційних подій. Дослідження цих постатей дозволяє краще зрозуміти політичний контекст і фактори, що впливали на хід подій.

Крім того, у роботі використано ціннісний підхід, який дав змогу зосередитися на важливості таких аспектів, як гідність, національна свідомість і свобода. Цей підхід дозволив більш глибоко розкрити основні події Революції на граніті, Помаранчевої революції та Революції Гідності, показавши їх значення для суспільства та нації в цілому.

Зазначені вище підходи, принципи та методи наукового пізнання створюють міцну основу для вивчення наявної літератури та аналізу джерел, що стосуються теми дослідження. Вони дозволяють систематизувати та узагальнити отриману інформацію, відобразити процеси та явища в їх історичній сутності, уникнути суб'єктивізму та зберегти об'єктивно-наукову точку зору, що забезпечує достовірність результатів дослідження.

Застосування сукупності загальнонаукових та спеціально-історичних методів пізнання сприяло створенню належних умов для досягнення мети дослідження. Використані теоретико-методологічні принципи та методи дозволили провести неупереджене та системне дослідження, забезпечивши комплексний підхід до вивчення теми.

Отже, методологічні основи дослідження ґрунтуються на двох основних принципах – об'єктивності та історизму, які інтегруються з особистісним та ціннісним підходами, а також загальнонауковими та спеціально-історичними

методами дослідження. Спираючись на ці принципи, підходи та методи, можна здійснити комплексний аналіз подій 1990–2014 років, що дозволяє отримати глибоке розуміння їхнього впливу на розвиток України та суспільні процеси цього періоду.

РОЗДІЛ II

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В УКРАЇНІ

2.1. Революція на граніті – акції непокори молоді у боротьбі за становлення незалежності України

Майдан Незалежності за останні десятиліття став символічним центром для українців у контексті суспільних протестів. Подією, що започаткувала цю традицію, можна вважати студентське голодування, яке відбулося в жовтні 1990 року. Студентська революція 1990 року, znana як Революція на граніті, бере свій початок у подіях, що розгорталися в Україні у 1980-х роках.

Період перебудови в Українській РСР (1985–1991 роки) характеризувався суттєвими трансформаціями в різних аспектах суспільного життя. Соціально-економічна криза поглиблювалася, а політична система почала зазнавати трансформацій, що сприяло виникненню нових соціальних і політичних рухів.

Через політику демократизації та гласності в Україні виникла велика кількість громадських організацій, спілок і товариств, що ставили за мету боротьбу проти монополії комуністичної ідеології в суспільному житті. Однією з таких ініціатив стала Українська студентська спілка (УСС), створення якої було розпочато в серпні 1989 року. Ідея її заснування виникла під час походу козацькими місцями, організованого студентами Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, що стало важливим етапом у процесі формування молодіжного протестного руху.

Перша серйозна перевірка організаційних можливостей новостворених студентських об'єднань, зокрема Української студентської спілки (УСС), відбулася в лютому 1990 року, коли була проведена акція студентського єднання. Спочатку запланована як страйк, акція з часом набула різноманітних форм протесту. Згідно з документами, зокрема відозвами організаторів,

студенти висували не лише економічні вимоги, але й політичні, що підкреслювало зростаючу політичну свідомість молоді.

У березні 1990 року в Україні відбулися перші «альтернативні» вибори до Верховної Ради УРСР, за результатами яких була сформована прокомуністична більшість, відома як «група 239», а також демократична опозиція у складі Народної Ради, яка переважно складалася з дисидентів. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, що стало важливим кроком на шляху до незалежності. Під протистояння між комуністичним режимом та демократичною опозицією настав під час акції протесту та голодування студентської молоді на площі Жовтневої революції, що увійшла в історію як Революція на граніті.

На початку 1990-х рр. масові акції протесту мали місце в багатьох республіках СРСР, але в Україні особливістю Революції на граніті стало те, що її основною рушійною силою була студентська молодь, а не політики. Ідея організації студентської акції протесту в Києві була озвучена ще влітку 1990 року.

2 жовтня 1990 року знаменує початок студентської Революції на граніті. Події розпочалися в Києві на тодішній Жовтневій площі, нині відомій як Майдан Незалежності. Як згадують учасники тих подій, вони довго розмірковували, який саме спосіб протесту обрати, і врешті-решт вирішили запозичити ідею голодування від болгарських протестувальників.

Багато учасників протесту спочатку сумнівались щодо доцільності використання голодування як методу боротьби, вважаючи, що для цього ще не настав час. Однак завдяки високій дисципліні кожен протестувальник мав узгоджувати свої дії з керівництвом студентського руху. Така організованість і стратегічний підхід зміцнили протест і сприяли його ефективному проведенню. Ключовими силами, що стояли в основі Революції на граніті, стали дві головні студентські організації: Студентське Братство Львова та Українська Студентська Спілка з Києва [30].

Олесь Доній, студент історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, став засновником та головою Української Студентської Спілки (УСС). За його словами, на пошуки однодумців він витратив кілька років. Одним із перших кроків було запрошення колишнього політв'язня Сергія Набоки для участі в дебатах на тему «чорних сторінок» української історії, зокрема Голодомору. Цей вчинок ледь не призвів до виключення Донія з університету, але публікація про це в газеті «Київський університет» привернула увагу студентів з інших факультетів, і до нього почали приходити однодумці.

Студенти, які брали участь у Революції на граніті, висунули п'ять основних вимог: націоналізація майна ВЛКСМ та Комуністичної партії України; проведення перевиборів до Верховної Ради України; не підписувати новий Союзний договір; відставка прем'єр-міністра В. Масоли; проходження військової служби українськими вояками лише на території України.

Перші три вимоги запропонував Олесь Доній, а решта були внесені львів'янами. Не всі члени Української Студентської Спілки вважали відставку Масола необхідною. Однак, навіть у разі перемоги, саме цей пункт можна було реалізувати негайно. Зрештою, вимоги були об'єднані. Як зазначає Володимир Чемерис, студент фізичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка: «Інші вимоги були загально демократичними, вони звучали в протестах багатьох інших країн. Їх підтримували, але вони не були такими важливими, як основна вимога, яку розуміли всі – вимога демократії та незалежності» [29].

Акцією було вирішено керувати колективно, до керівного складу увійшли Олесь Доній, Маркіян Іващишин та Олег Барков, голова Дніпродзержинської УСС. Хоча ця організація була невеликою, важливим було представити в керівництві студентів з різних регіонів України, що надавало акції більшої масштабності та підтримки на національному рівні.

Віктор Рог, студент історичного факультету Сумського національного університету та голова Спілки незалежної української молоді в Сумах,

розповідає: «Я взяв участь у цій акції за Україну, тому що не міг інакше. Уже в складні 90-ті роки мене часто запитували, чому я голодував. Я жартував, що голодував, щоб ми всі тепер голодували. Але насправді я робив це, щоб українці зрозуміли, що вони повинні ставати кращими. Адже, щоб отримати щось, треба було докласти зусиль» [30].

Усім учасникам акції видавали спеціальні перепустки. До голодування та протесту міг долучитися будь-хто, хто підтримував вимоги студентів. Відзначилась і підтримка з боку опозиційних депутатів, серед яких були Степан Хмара, Володимир Яворівський, Марія Куземко та інші, які також приєдналися до голодування.

Марія Куземко в інтерв'ю газеті «Молода гвардія» від 14 жовтня 1990 року висловила свою позицію щодо студентського протесту, зазначивши, що вичерпала свої можливості як депутат. Вона підкреслила, що парламентська більшість не зважає на студентів, готових йти на крайнощі, і може без вагань принести їх у жертву. Куземко додала, що приєднується до студентів, оскільки їхні вимоги збігаються з її власною позицією, та висловила надію, що жінки також пробудяться і підтримають протест [30].

Попри очікування, студентська акція не зазнала прямого фізичного протистояння. Михайло Свистович згадує, що правоохоронці постійно знаходились поруч з протестуючими, і старші офіцери виражали явну ворожість, заявляючи, що «якщо буде наказ, ми вас і зметемо, і постріляємо». Проте молодші співробітники демонстрували нейтральне ставлення. Свистович також розповідає про різноманітні провокації, зокрема повідомлення про замінування та появу «засланих» учасників акції. Однак наказу щодо розгону студентів так і не надійшло.

Маркіян Іващишин, голова Студентського братства Львова 1990 року та засновник мистецького об'єднання «Дзига», розповідає, що головним мотивом протесту була жага свободи – як особистої, так і для нації. Вже тоді учасники акції відчували, що їхній рух має шанс на підтримку з боку широких верств населення. Вони не очікували миттєвого успіху чи перемоги, розуміючи, що це

буде довгий і складний процес. Вони були готові до репресій після першого етапу протестів, але організація була налаштована продовжувати боротьбу за допомогою мітингів, страйків та інших методів. Івацишин зізнається, що не сподівався на таку ліберальну реакцію влади, яка дозволила протестуючим продовжувати свою акцію без прямого насильства [53].

За спогадами учасників Революції на граніті, акція була добре організована. Для забезпечення порядку і чіткої координації дій було розроблено структуру наметового містечка, де кожна група мала своє конкретне завдання. Для зручності та ідентифікації учасників використовувались різнокольорові пов'язки: білі – для голодуючих, чорні – для охорони, блакитні – для представників преси і так далі. Такий поділ дозволив ефективно організувати протест і підтримувати порядок серед учасників.

Протестувальники також ретельно прорахували можливі сценарії розвитку подій. Як зазначив Олесь Доній: «Згідно з домовленістю, не всі учасники, які приїхали до Києва для акції 2 жовтня, вийшли на граніт з першого дня. Частина ми тримали в резерві, оскільки очікували, що перших активістів можуть одразу забрати в відділок. Тому ми планували переповнити міліцейські КПЗ, щоб створити додатковий тиск на владу» [29].

Акція почалась 2 жовтня, коли кілька десятків активістів розстелили на граніті матраци та спальники і розпочали голодування. Вечором було розгорнуто наметове містечко з чіткою організацією. Усі важливі рішення приймала Координаційна Рада табору.

5 жовтня до студентів, які голодували, прибув Леонід Кравчук. Переговори вели голови двох студентських організацій, і обговорювалися як загальна ситуація в республіці, так і конкретні вимоги студентів. Хоча спільної мови знайдено не було, важливим моментом стало те, що зустріч транслювали на телебаченні, що допомогло суспільству краще зрозуміти мотиви протестувальників.

Спочатку більшість людей більше співчували студентам, ніж активно підтримували їх. Однак завдяки рішучості учасників акції, які активно

організовували групи, відвідували установи Києва та спілкувалися з трудовими колективами, намагаючись донести свої ідеї, протест привернув все більшу увагу та отримав підтримку від суспільства. Як згадує один із учасників акції, вони не залишалися пасивними на Майдані, а активно виходили в університети і на заводи, закликаючи людей долучатися до боротьби [29].

9 жовтня відбувся круглий стіл за участі делегації студентів та представників Верховної Ради України. Першим виступив Олесь Доній, представник голодуючих студентів, який озвучив вимоги протестувальників. Леонід Кравчук пообіцяв винести питання недовіри прем'єр-міністру Масолу на голосування у Верховній Раді. Проте, протестувальникам знову не вдалося досягти бажаного результату, і їхні вимоги не були задоволені.

Згодом до учасників акції почали приносити їжу та теплі речі, оскільки не всі з них брали участь у голодуванні. Більше людей приєднувалося до протесту, серед яких були студенти з інших куточків України, афганці, колишні політичні в'язні, репресовані особи та просто небайдужі громадяни. На холодному граніті зібралися студенти з усієї країни. Співачка Марічка Бурмака не лише співала пісні в наметовому містечку на підтримку протестувальників, а й організувала участь студентів з Харкова.

З Волині на акцію приїхало близько 30 осіб з різних вишів. Участь у протестах брали представники молоді з усієї України, що й стало запорукою величезного успіху акції. «Це була голодовка, яка руйнувала імперію», – згадує Сергій Годлевський, тодішній голова волинського Студентського братства [21]. Він також є учасником АТО, командиром групи окремої бойової прикордонної комендатури на Донеччині, а незадовго до мобілізації очолював Горохівську районну адміністрацію на Волині. Годлевський брав активну участь у Помаранчевій революції та Революції Гідності, від самого початку й до останнього дня.

З 10 жовтня акція протесту набрала ще більшої організованості. Л. Кравчук, хоч і не одразу, але виконав свою обіцянку перед студентами. Проте

рішення про недовіру Масолу не було ухвалене через недостатню кількість голосів у Верховній Раді.

Протест поступово розширювався: на вулиці почали виходити тисячі людей, щоб підтримати студентів. Влада втратила можливість розігнати акцію «без кровопролиття», і підтримка з боку мешканців столиці стала все більш відчутною. Люди приносили квіти, теплі речі, їжу та навіть гроші. Щодня студенти отримували десятки листів і телеграм зі словами підтримки, що ще більше мотивувало учасників акції.

У жовтні 1990 року майже кожен п'ятий студент в Україні долучився до страйку. В Києві припинили навчання в університетах, училищах та старших класах шкіл, а також до протесту приєдналися працівники фабрик і заводів. 25 співробітників Державної телерадіокомпанії підписали заяву про департизацію українського телебачення та радіомовлення і вийшли з лав Комуністичної партії. Масові маніфестації охопили багато міст України, що свідчило про широкий соціальний рух, що підтримував студентів [30].

15 жовтня студенти-голодуючі провели масовий страйк, пройшовши великими колонами через Київ до Верховної Ради. Влада почала стягувати до будівлі правоохоронців та машини спеціальних служб, утворюючи перешкоди для протестувальників. Однак, незважаючи на це, студентам вдалося організувати спробу прориву всередину, але їх відтіснили працівники міліції.

Влада вирішила утриматися від насильницьких дій і запросила співголів студентських організацій для налагодження конструктивного діалогу. Від студентів знову був відправлений Олесь Доній, який оголосив кілька вимог: забезпечення недоторканності осіб, що залишалися під стінами Верховної Ради, та надання одногодинного прямого ефіру на телебаченні, щоб протестувальники змогли донести свої ідеї до суспільства.

Подальші події розвивалися наступним чином: було захоплено будівлю червоного корпусу Київського університету імені Т. Шевченка, а на телебаченні відбулася пряма трансляція, під час якої учасники акції роз'яснювали свої вимоги та закликали населення до масштабного страйку.

Протести продовжувалися, і в Верховній Раді була створена комісія для розгляду вимог протестувальників. До її складу увійшли як представники парламенту, так і студенти. У результаті було підписано документ, в якому зазначалося, що голодування буде припинено після виконання поставлених вимог. 17 жовтня 1990 року Верховна Рада висловила підтримку вимогам голодуючих протестувальників, а уряд В. Масола відправили у відставку.

Інші вимоги студентів, зокрема не підписання нового союзного договору, націоналізація майна Компартії та ухвалення закону про проходження військової служби на території України, стали частиною більш широкого процесу здобуття Україною незалежності. Однак обіцянка провести перевибори на багатопартійних засадах навесні 1991 року так і не була реалізована. Ці вимоги відображали настрої студентів та суспільства, прагнучих до змін і демократичних реформ, але реальні політичні зміни прийшли вже пізніше, з проголошенням незалежності України у серпні 1991 року.

Щодо наслідків Революції на граніті, існують два основних погляди. З одного боку, це була успішна протестна акція, в якій перемогло студентство та люди з активною громадянською позицією, які змогли привернути увагу до важливих політичних вимог. Однак, з іншого боку, не всі вимоги протестувальників були виконані. Крім того, депутати, які спочатку підтримували ідеї голодуючих студентів, в кінці їх «зрадили». Як зазначав один з учасників, «через недовершеність нашої революції програла вся Україна, бо вона втратила шанс. Домовленість про проведення перевиборів таки існувала, але до цих перевиборів була не готова решта країни. І виявилось, що наші старші товариші – опозиція – теж не були готові до такого» [30].

Ні експерти, ні учасники не розглядають Революцію на граніті як єдиний чи вирішальний фактор здобуття незалежності України. Однак всі визнають її важливість як ненасильницького громадянського протесту. Один із учасників, Олесь Доній, зазначає, що акція стала більш масовою і впливовою завдяки вдалому часу, що дозволило їй стати одним з ключових моментів на шляху до незалежності [29].

Усі співрозмовники відзначають, що революція змінила свідомість людей. Важливим аспектом було те, що учасники акції зрозуміли свою силу — вони змогли досягти результату без допомоги ЗМІ, фінансів, зброї чи досвіду. Цей протест став символом перемоги над страхом і показав, що ненасильницький громадянський спротив може бути успішним [21].

Отже, «Революція на граніті» стала знаковою подією в історії України, яка продемонструвала силу студентства та активної громадянської позиції молоді. Ця акція не лише сприяла відставці Віталія Масола та виконанню низки вимог протестувальників, але й стала важливим етапом на шляху до здобуття незалежності України. Вона заклала фундамент для подальших народних протестів та революцій, продемонструвавши, що ненасильницький громадянський протест може бути ефективним засобом для змін. Учасники «Революції на граніті» стали невід'ємною частиною трьох Майданів, продовжуючи боротьбу за незалежність і демократичні принципи. З огляду на це, акція 1990 року стала символом боротьби за вільну, суверенну та демократичну Україну.

2.2. «Помаранчева революція»: причини, хід, наслідки

Помаранчеву революцію організували прихильники В. Ющенко під час президентських виборів 2004 року, після того як Центральна виборча комісія оголосила попередні результати, згідно з якими переміг його опонент В. Янукович. Протести розпочалися 22 листопада 2004 року як реакція на масові фальсифікації на виборчих дільницях, які вплинули на остаточні результати виборів.

Щодо передумов, то дослідники підкреслюють, що ще до подій осені 2004 року прихильники В. Ющенко провели масштабну ідеологічну роботу серед українців. В результаті, більша частина суспільства усвідомила, що поразка Ющенко на виборах, які наближались, могла статися лише в разі

фальсифікацій. Ця ідея поширилася серед населення і стала основою протестних акцій після оголошення результатів виборів.

Багато фахівців з різних галузей намагалися знайти пояснення причин Помаранчевої революції, серед них політологи, журналісти, історики, економісти та інші. Однією з точок зору, яку висловлюють деякі дослідники, є концепція моральних цінностей людини. Зокрема, можна згадати висловлювання Віктора Януковича, який зауважив, що «ці несправедливості вступили в глибоке протиріччя з реальними прагненнями людей, які завжди прагнули до кращого життя та свободи» [16, с. 441].

Згідно з іншою точкою зору, основною причиною масового суспільного протесту стали фальсифікації на виборах. Це підтверджують думки таких фахівців, як американський політолог А. Лівен, політичний оглядач Дж. Мелоун, британські політологи Т. Ешта та Т. Снайдер, а також багато інших експертів. Вони вважають, що саме фальшування виборчих результатів стало каталізатором народного обурення, яке призвело до масштабних протестних акцій [16, с. 422].

Причини та передумови Помаранчевої революції також були обумовлені низкою негативних аспектів правління президента Л. Кучми та прем'єр-міністра В. Януковича. Протягом років незалежності в Україні не була сформована ефективна демократична політична система, що сприяло зростанню громадського незадоволення. Крім того, влада не змогла запропонувати адекватну програму соціально-економічного розвитку, що лише поглиблювало економічні труднощі та соціальну нерівність, посилюючи відчуття несправедливості серед населення.

В. Баранівський визначив кілька основних причин, що призвели до «Помаранчевої революції». Серед них він виділяє злочинність попереднього режиму, свавілля влади, грубі порушення принципів справедливості та законності. Окремо він наголошує на ігноруванні глибинних інтересів титульної української нації, а також інтересів інших народів, які проживають в Україні, що було особливо характерно для політики влади часів Кучми.

Титульна українська нація, що має багатовікову історію, протягом століть потерпала від гніту та приниження через об'єктивні історичні обставини. За 13 років незалежності ситуація лише погіршилася: мільйони людей загинули, мільйони не народилися, мільйони емігрували, а багато українців втратили зв'язок з рідною мовою, не маючи доступу до українських медіа та культурних ресурсів [6, с. 243–244].

Вважаємо доцільним згадати про акцію, організовану В. Ющенком у 2003 році під назвою «Запали свічку», яка була присвячена пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Це відбулося на тлі передвиборчої кампанії, і багато українців були вражені зверненням Ющенка, в якому він закликав народ не забувати свою історію та вшанувати пам'ять про трагедію. Тоді його опонент, прем'єр-міністр В. Янукович, отримував значну фінансову підтримку від олігархів і був підтримуваний тодішнім президентом Л. Кучмою, що забезпечувало йому безперешкодний доступ до телевізійного ефіру. У В. Ющенка такої підтримки не було, проте він активно намагався налагодити контакт з виборцями, проводив особисті зустрічі, відповідав на теленапади і багато подорожував по селах, спілкуючись безпосередньо з людьми.

В. Рубцов повідомляє, що ще за два тижні до початку Майдану соціологічні опитування фіксували надзвичайно низький рівень готовності громадян до участі в масових протестах: лише 1,5 % українців висловлювали готовність брати участь у таких акціях. Багато людей побоювались таких заходів, адже вони ще добре пам'ятали практику тоталітарного комуністичного режиму. Крім того, режим Л. Кучми неодноразово демонстрував свою готовність до застосування сили, зокрема у випадку акції «Україна без Кучми», коли учасники протестів були піддані репресіям, а деякі навіть потрапили до в'язниці [54, с. 38].

За кілька тижнів до виборів Віктор Ющенко став жертвою отруєння діоксином. Перші симптоми з'явилися після зустрічі з високопосадовими офіцерами державної безпеки, хоча зв'язок між цими подіями так і не було підтверджено остаточно. Обличчя В. Ющенка сильно спотворилось, що стало

предметом обговорень у медіа. Однак за вказівкою адміністрації Л. Кучми, на телевізійних каналах події, пов'язані з отруєнням, подавалися як «навмисна брехня» та частина передвиборчого трюку.

Не зважаючи на ці обставини, Віктор Ющенко здобув більшість голосів у першому турі президентських виборів, які відбулися 31 жовтня 2004 року. Однак у другому турі, що відбувся 21 листопада, режим Леоніда Кучми організував масштабну кампанію з фальсифікації результатів голосування, що стало однією з причин початку масових протестів.

В. Рубцов зазначає, що прямою причиною народного протесту стало грубе порушення прав і гідності громадян через фальсифікацію результатів президентських виборів. «Помаранчева революція» розпочалася 22 листопада 2004 року, коли стало відомо про маніпуляції з виборчими результатами, здійснені попереднім режимом [54, с. 38].

23 листопада в Києві та інших регіонах України розпочалися мітинги на підтримку Віктора Ющенка та протести проти фальсифікації результатів президентських виборів. 24 листопада, після оголошення остаточних результатів, згідно з якими перемогу здобув Віктор Янукович, Ющенко звернувся до мітингувальників із закликом залишатися на Майдані та розпочати «Помаранчеву революцію», аби змусити владу визнати фальсифікацію результатів виборів [72, с. 348].

3 грудня 2004 року Верховний Суд України визнав результати другого туру виборів недійсними і постановив провести переголосування. Згодом Верховна Рада здійснила ротацію складу Центральної виборчої комісії (ЦВК) та ухвалила поправки до закону про вибори президента, спрямовані на запобігання основним шляхам фальсифікації результатів голосування. Важливо також відзначити, що разом з поправками було затверджено конституційну реформу, що обмежувала повноваження президента та передавала частину цих повноважень Кабінету Міністрів і парламенту [72, с. 370].

У ході повторного голосування, яке відбулося 26 грудня, найбільшу кількість голосів та перемогу здобув Віктор Ющенко. Західні партнери

привітали Україну за відстоювання прав громадян і спротив фальсифікаціям, висловивши підтримку вільному волевиявленню. Однак реакція Росії була кардинально іншою: «У Москві вважали українську революцію смертельною зрадою з боку частини партнерів Росії в Європі та Північній Америці. Кремль розглядав відкриту підтримку продемократичних протестів в Україні з боку Заходу як акт міжнародної агресії, вважаючи це втручанням у внутрішні справи Росії» [77].

З приводу характеру Помаранчевої революції думки істориків, політологів та інших експертів розділяються. Одні вважають її типовою «буржуазною революцією», яка, хоча і не змінила докорінно суспільний лад, спричинила ротацію політичної еліти. Інші ж бачать у цих подіях націоналістичну революцію правого або лівого спрямування. Окрім того, є й такі, хто вважає, що Помаранчева революція була зміною лише в свідомості суспільства: «Вона не змінила політичний режим або соціальний лад в Україні. Змінилися люди, але визначальні правила залишилися ті самі» [65].

Соціальна база протестного виступу 2004 року була досить різноманітною як за віковими, так і за соціальними характеристиками. Проте основною рушійною силою подій стала середній клас, що, ймовірно, пояснює мирний характер Помаранчевої революції.

Не менш важливою складовою протестів того часу була участь молоді, зокрема студентства. Молоді люди, які мали досвід участі у протестних акціях початку 90-х років ХХ століття та вже жили в незалежній Україні, стали носіями нового світогляду. Це покоління глибоко інтегрувалося в глобальний інформаційний простір, що, ймовірно, пояснює високий рівень їхньої участі у розвитку суспільно-політичних процесів і активну громадянську позицію. Молодь ставала більш вимогливою до держави та дій влади, що проявлялося у прагненні впливати на рішення, що стосуються їхнього майбутнього. Л. Кудіна зазначає, що, незважаючи на складну економічну ситуацію, молоді люди можуть продовжувати брати участь у різних акціях за винагороду. Проте їхній вибір під час виборів або в контексті вирішення особистих проблем, які їх

стосуються, буде чесним і свідомим [37].

В. Баранівський підкреслює, що основною рушійною силою стали найбільш свідомі його представники — інтелігенція, молодь, а також чесні та незаангажовані працівники села та міста, представники різних верств і соціальних груп України. Однак, дослідник також зазначає, що серед інтелігенції, зокрема в наукових і мистецьких колах, були люди, які підтримували стару владу, фактично йдучи проти інтересів свого народу [6, с. 243].

Однак, варто зазначити, що суспільна підтримка «Помаранчевої революції» була обмежена певними територіями. Як зазначають дослідники, основну підтримку революції надавали мешканці західних та центральних областей України, тоді як на сході та півдні країни більшість населення підтримувала Віктора Януковича [16, с. 448].

Обговорюючи підсумки та результати Помаранчевої революції, можна сказати, що ця тема залишається дискусійною, і досі не існує єдиної оцінки цих подій. Багато дослідників вважають, що Помаранчева революція стала важливою та позитивною віхою в історії України, яка сприяла формуванню громадянського суспільства та досягненню визначених цілей. Зокрема, німецький політолог Р. Ліндер зазначає, що революційні події стали тим моментом, коли в Україні сформувалася громадянська воля, якої раніше не було, а також коли почала розвиватися нова, значно вища політична культура [16, с. 451].

Ще одним ключовим чинником успіху Помаранчевої революції стала наявність лідера національного масштабу – В. Ющенко. Завдяки своїм особистим якостям та політичній стратегії він зміг стати символом опору і знайти таку модель поведінки, яка резонувала з широкими верствами населення. Його принципи ненасильницької боротьби, схожі на стратегію Махатми Ганді під час боротьби Індії за незалежність, стали основою його лідерства. Попри те, що його позиція не завжди була зрозуміла навіть серед найближчого оточення, Ющенко рішуче відстоював свої переконання [24, с. 7].

С. Кульчицький стверджує, що, якщо оцінювати «Помаранчеву революцію» з перспективи століття, то вона постає як подія, що завершила посткомуністичний етап в історії українського суспільства [38, с. 336].

До основних причин успіху «Помаранчевої революції» можна віднести кілька ключових факторів: домінування олігархічних кланів, які прагнули монополізувати не лише великий та середній бізнес, а й усі гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову; низький рівень життя населення та зростання безробіття; поширена корупція; обмеження свободи слова, зокрема в медіа; спроби фальсифікації виборів; підтримка опозиції та зниження довіри громадян до режиму Л. Кучми. Важливо також підкреслити, що «Помаранчева революція» показала, що український народ здатний до активних протестних дій, зламавши стереотипи про свою соціальну пасивність, і змусив світ визнати його політичну зрілість.

Ще однією важливою рисою «Помаранчевої революції», яка заслуговує на окрему увагу, була її доброзичливість і миролюбність. Незважаючи на численні масові зібрання на Майдані, атмосфера цих подій була пронизана позитивом, без проявів агресії, що зазвичай супроводжують натовп. «Помаранчева революція» не відзначалася жорстокістю, її метою було досягнення справедливості, що полягала не в запереченні законів і Конституції України, а в їхньому захисті. Після перемоги опозиції внаслідок цієї революції в Україні були створені унікальні умови для розвитку правової держави та зрілого громадянського суспільства. Водночас значно зросла суспільна довіра до нового керівництва держави.

«Помаранчева революція» забезпечила новому державному керівництву надзвичайно високий рівень суспільної довіри. Це створило широкі можливості для проведення суспільно-політичної модернізації та дало шанс змінити негативні тенденції вітчизняного політичного елітогенезу, які сформувалися в попередні роки державного становлення. Як зазначає А. Колодій, «Помаранчева революція» «випрямила» шлях українського суспільства до ринку й демократії, який був значно викривлений під час останнього етапу

правління Л. Кучми, і передала кермо управління в руки опозиції – нової політичної еліти [32, с. 15].

В. Рубцов наголошує, що головним наслідком Майдану стала зміна свідомості людей. Громадяни відчули себе вільнішими, зрозуміли силу своєї згуртованості. Вони стали менше боятися влади, а сама влада, в свою чергу, усвідомила, що повинна враховувати настрої суспільства при розбудові держави, засвоївши уроки й настанови, які з'явилися після революції [54, с. 39].

Події листопада-грудня 2004 року призвели до повалення недемократичного режиму, що стало результатом участі широких верств населення. До влади прийшла еліта, яка здобула досвід опозиції та була підтримана народом, готова змінити політичний курс.

Однак нова еліта не змогла виправдати довіри, здобутої на Майдані. Декларуючи демократичні цінності, вона не запропонувала ефективних механізмів реалізації завдань та не визначила чітких правил гри для політичного процесу. Політична люстрація 2005 року сприяла зміцненню опозиції, але також призвела до зростання низькопрофесійного управлінського корпусу. В. Ющенко не мав чіткої стратегії реформ, що призвело до формування в його оточенні кількох груп впливу, що часто конфліктували між собою.

У жовтні 2005 року за результатами соціологічного опитування, проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, до основних причин зниження довіри громадян до влади були віднесені: зниження рівня добробуту (27 %), конфлікти та скандали серед вищого керівництва (26 %), корупція у владі (21 %), зниження економічного зростання (14 %), а також порушення демократичних норм (2 %) [25, с. 36].

Під час «Помаранчевої революції» основним гаслом стала боротьба з корупцією, але реальних змін після революції не відбулося. Моніторинг УІСД / ЦСМ, проведений у грудні 2005 року, показав, що 21 % опитаних вважали покращення боротьби з корупцією, 24 % – погіршення ситуації, а 49 % – що вона залишилася незмінною [6, с. 185].

21 лютого 2005 року був підписаний «План дій для України» на три роки, згідно з яким Україна зобов'язувалася демократизувати урядові структури, лібералізувати господарську сферу за стандартами ЄС, а також запроваджувала спеціальні проекти, такі як Tacis і Interreg для Польщі, України та Білорусі. Україні було обіцяно членство у ВТО та визнання ринкової економіки. З квітня 2005 року почався інтенсивний діалог з НАТО щодо можливого членства [60, с. 171].

Ф. Медвідь підкреслює, що одним із ключових досягнень «Помаранчевої революції» стало введення прозорості в політичні процеси України. В умовах більш об'єктивного висвітлення подій ЗМІ, постреволуційне державотворення вимагало акценту на вихованні політичної свідомості та правової культури серед громадян. Це включало пропаганду національних цінностей, відновлення державницьких принципів та сприяння розвитку активного патріотичного мислення [45, с. 35].

«Помаранчева революція» та період після неї стали важливими етапами у формуванні в українському суспільстві сильного прагнення до європейської інтеграції. У часи президентства В. Ющенка було заявлено, що інтеграція України до Європейського Союзу має стати спільною метою всього населення країни, здатною об'єднати різні регіони та політичні сили [1, с. 47].

Отже, «Помаранчева революція» була політичною революцією, оскільки завершилася відстороненням від влади політичного угруповання колишнього Президента Л. Кучми, якого звинувачували у фальсифікації виборів 2004 року, зловживаннях і корупції. На зміну йому прийшов В. Ющенко, який сформував нову політичну команду, що обіцяла притягнути до відповідальності винних і покращити рівень життя людей. Події листопада – грудня 2004 року стали значним потрясінням для України та світу, зокрема Європи. Завдяки мирному вирішенню політичного конфлікту політична система зазнала оновлення, змінилася частина еліти, яка сповідувала нові цінності, а також були оновлені представники виконавчої влади на всіх рівнях.

2.3. Причини та нові умови здійснення революції «Гідності»

Із приходом на пост Президента України В. Януковича країна опинилася в умовах системної кризи, хоча політична система почала демонструвати ознаки стабілізації. Клан «донецьких», здобувши владу, зосередився на швидкій концентрації повноважень, закріпленні особистого впливу на місцях і підготовці до перемоги на наступних парламентських виборах. Ці дії мали забезпечити їм однопартійну більшість та створити сприятливі умови для перемоги на майбутніх президентських виборах.

Прийшовши до влади, В. Янукович та уряд М. Азарова зосередилися на проведенні реформ для подолання наслідків світової економічної кризи 2008–2009 років і наслідків попереднього періоду. Серед заявлених реформ були податкова, пенсійна, судова та інші. Одночасно було обрано курс на європейську інтеграцію. Цей вибір зумовлювався прагненням заручитися суспільною підтримкою, необхідною для завершення побудови надцентралізованої вертикалі влади, яку Янукович розпочав одразу після виборів. Паралельно інформаційний простір активно насичувався повідомленнями про великі спортивні заходи, такі як Євро-2012 та ідея проведення зимової Олімпіади, що мало створити імідж реформаторів і забезпечити додаткову легітимність нової влади [35, с.310].

Михайло Мінаков зазначає, що під час правління Віктора Януковича політична комунікація в Україні зазнала серйозного уповільнення. За чотири роки Янукович не лише послабив свою легітимність, а й підірвав довіру до інститутів України. Змінивши Конституцію України, він значно розширив повноваження президента, запровадивши путінську модель «владної вертикалі». Це дозволило йому контролювати всі гілки влади та місцеві ради, що посилювало централізацію управління країною [46, с. 52].

Перші дії нової влади стали причиною зростання протестних настроїв у суспільстві. У внутрішній політиці відбувалося обмеження демократичних свобод і тиск на опозицію. Державні доходи концентрувалися в руках вузького кола чиновників і високопосадовців. 30 вересня 2010 року Конституційний Суд

України ухвалив рішення про повернення до президентсько-парламентської форми правління, що дало Віктору Януковичу значно ширші повноваження. Унаслідок цього парламент перейшов до моделі парламентської більшості – опозиції, ставши залежним від президента [43, с.343].

З приходом до влади Віктора Януковича в Україні розпочалася програма прихованої русифікації. Це виявлялося у відмові від україномовних інформаційних ресурсів і значному збільшенні кількості російських культурних продуктів у медіапросторі, як на телебаченні, так і в радіоефірі. Дослідники стверджують, що така політика спрямовувалася на формування відчуття меншовартості української культури, тоді як російська демонструвалася як «краща». У країні поширювалися символи, нехарактерні для української культури, зокрема російські. Наприклад, узимку 2010 року організовувалися масштабні заходи із використанням матрьошок, скоморохів, ведмедів і самоварів, подібні дії продовжувалися й надалі [4, с. 115].

Серед основних економічних передумов виділяється знищення малого та середнього бізнесу. Після обрання Віктора Януковича економічна політика орієнтувалася на підтримку великого бізнесу, тоді як малий бізнес залишався без сприяння. Ця політика відповідала інтересам урядових політичних сил і сприяла зміцненню позицій очільників великих підприємств, значна частина яких згодом увійшла до так званої «родини Януковича» [5, с. 117].

Перші ознаки незадоволення політикою влади проявилися у грудні 2010 року під час протестів проти схвалення нових податкових кодексів. Мітинги, що тривали з листопада по грудень 2010 року, висловлювали незгоду з економічною політикою уряду, спрямованою на обмеження малого бізнесу. Ці події, відомі як «Податковий майдан», охопили більшість великих міст України [5].

З іншої сторони, економічна політика В. Януковича призвела до деградації фінансової системи. За час перебування його при владі борг української економіки зріс на \$ 40 млрд.[18, с. 40]. Характерною рисою знищення української фінансової системи була практика перманентного збору

податків наперед, селекційна компенсація податків на додану вартість та деяке блокування розрахункових платежів через казначейську службу.

У 2013 році Україна посіла 144-те місце зі 177 країн за рівнем сприйняття корупції в державному секторі [37]. Експерти відносили її до держав із «кумівським капіталізмом», для яких характерні хабарництво, корупційні зв'язки між державним і приватним секторами, відсутність конкуренції, слабкі регуляторні механізми та передача державних активів приватному сектору за заниженими цінами [84]. Корупційні схеми в державному управлінні спричиняють такі негативні наслідки: погіршення інвестиційного клімату, тиск на національну валюту, зростання нерівності доходів, неефективне використання бюджетних коштів, дестимуляція підприємництва, недоотримання державних доходів, розвиток тіньової економіки, підвищення цін через корупційну складову та надмірне втручання контролюючих органів у діяльність приватного сектора.

О. Валевський справедливо зауважує, що корупція нівелювала всі реформаторські зусилля. Олігархічний капітал забезпечував ухвалення вигідних рішень, долаючи будь-які перешкоди. Унаслідок корупції відбувалася приватизація державних органів влади, які розподілялися між регіональними та сімейними кланами [8].

І. Антонович правильно підкреслює, що корупція в Україні досягла максимальних показників за час правління В. Януковича. Не лише його резиденція, але й маєтки його близьких помічників переважали навіть хорони імператора Миколи II. Багато з найближчих родичів Януковича сколотили колосальні статки завдяки бізнесу, а керівний склад держави був сформований його спільниками. Це відкрило великий стратегічний парадокс: чиновники збагачувалися на грабуванні народу, а олігархи – на вигідних угодах з Москвою, при цьому свої капітали вони розміщували на Заході і у офшорах [3, с. 27].

Ю. Шведа вказує, що загострення політичної ситуації в Україні, всепоглинаюча корупція, поступове обмеження демократичних прав і свобод, а

також неможливість вирішення актуальних проблем шляхом законних методів і демократичних процедур стали головними чинниками, що спонукали громадян до революційних протестів. Відсутність ефективних механізмів для боротьби з цими проблемами та зростаюча незадоволеність суспільства створили передумови для масових протестів, які в кінцевому підсумку призвели до змін у політичному ландшафті країни [68].

Це твердження підтверджує той факт, що вже на початку президентства В. Януковича в Україні почали спостерігатися значні проблеми з демократичними інститутами, зокрема зі свободою слова, діяльністю ЗМІ та незалежністю правосуддя. Під час його правління влада значно посилила контроль над медіапростором, що призвело до обмеження можливості для опозиції та громадянських активістів виражати свою думку через ЗМІ. Крім того, судова влада зазнала значного впливу з боку президента та його оточення, що поставило під сумнів її незалежність і неупередженість [44, с.347].

У 2010 році міжнародна неурядова організація «Freedom House», яка проводить моніторинг індексу свободи, виключила Україну з категорії вільних держав у своєму дослідженні. Це сталося через негативну оцінку виборчого процесу, стану громадянського суспільства, свободи ЗМІ, якості управління на всіх рівнях, незалежності судової системи, верховенства права та рівня корупції в країні [63]. Це рішення було обумовлене такими факторами, як централізація влади, обмеження свободи слова, залякування неурядових організацій, ігнорування принципів верховенства права, поширення корупції, відсутність незалежного судочинства, політичні репресії, а також маніпуляції та фальсифікації на виборах.

Однією з передумов Революції Гідності стало підписання Харківських угод у квітні 2010 року. Відповідно до цих угод, термін перебування Чорноморського флоту Російської Федерації в Криму було продовжено до 2042 року [32 с. 22]. Цей крок був зроблений в обмін на знижки на російський газ для України, що фактично замінили дешеві ціни на газ на скасування митних зборів. Підписання цих угод викликало широкий суспільний протест в Україні,

і більшість сучасних аналітиків оцінює їх як порушення Конституції України [18]. У результаті, угоди не поліпшили газове становище України, а РФ продовжувала політику ультиматумів у газовій сфері.

Після виборів до Верховної Ради в 2012 році політичний режим В. Януковича став дедалі авторитарнішим. Виник так званий «клан Сім'ї», і розпочалося масове привласнення державних коштів. Політичний курс все більше орієнтувався на Росію, економічна ситуація погіршувалася, а корупція досягала катастрофічних розмірів. Зовнішні та внутрішні борги країни безперервно зростали [44, с.363].

Однією з ключових передумов Революції Гідності стало скасування процесу підписання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Ця угода відповідала основним цінностям, закладеним в українській зовнішній політиці, зокрема в Стратегії інтеграції України до ЄС (1998 р.), Угоді про партнерство та співпрацю між Україною та ЄС (1994 р.) та інших документах, що окреслювали пріоритети європейського розвитку України [32, с. 23–25].

Підготовка до окресленої угоди тривала із 2007 по 2012 рр. В той же час було організовано двадцять один раунд переговорів щодо безпосередньої підготовки та вісімнадцять раундів щодо формування зони вільної торгівлі.

У листопаді 2011 р. у місті Брюссель на ключовому 21-му раунді перемовин було погоджено усі ключові аспекти тексту угоди. Станом на грудень лідери ЄС та України заявили про завершальний етап перемовин щодо асоціації. Весною 2012 р. у Брюсселі було парафоровано угоду. Зауважимо, що сформована Угода надавала українській стороні цілу низку переваг та закріплювала важливі компроміси зі сторони ЄС.

На час підготовки до цієї угоди економічна складова у стосунках із російською федерацією погіршувалася. Наприклад, за останні 1, 5 року до періоду ухвалення окресленої вище угоди обсяги торгівлі із Росією поступово скорочувались. Фахівці підраховують, що таке скорочення сягнуло 25 %. В той

же час, із боку росії постійно озвучувалися заяви щодо того, що начебто Україна у ході перемовин із ЄС не враховує російські інтереси.

Відтак, у останній тиждень підготовки до цієї угоди в інформаційних ресурсах України з'явилася інформація, що для того, аби підписати асоціацію із ЄС, Україні необхідно було мати 160 млрд доларів. Про це ж згодом, у листопаді, заявив В. Янукович. Сучасні дослідники зауважують, що надумана причина неможливості одержання грошової підтримки застосовувалася для стримування підготовки угоди [32, с. 26].

На етапі уповільнювання підготовки угоди тодішньою владою України нерідко проголошувалося «сума 36% як обсяг товарообігу» із росією. Водночас, замовчувався той факт, що насправді ішлося про суму, яка не відповідає торгівлі із росією, є обсягом товарообігу із усіма державами СНД. Вказана цифра була названа В. Януковичем 2 грудня, та незабаром часто використовувалася у його команді. Відтак, вказаний факт був видумкою тодішньої влади [18].

Отож, відбувалася поступова відмова від про європейського курсу, відбувалася штучне насадження українському суспільству ідеї про те, що асоціація із ЄС є не вигідною Україні. Тому уже 21 листопада Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження, відповідно до якого сама підготовка підписання угоди про асоціацію від 18 вересня була припинена. Таке окреслене рішення було прийняте «виключно у інтересах безпеки України».

Реакція на ці дії не змусила себе чекати: вже ввечері тисячі людей, здебільшого молодь та студенти, вийшли на вулиці Києва та зібралися на Майдані, виражаючи свою підтримку євроінтеграційним прагненням України [Додаток Б]. Сотні дівчат і юнаків долучилися до протестних акцій, оскільки не бачили свого майбутнього в інтеграції з Росією та мали власне бачення того, яким повинен бути напрямок розвитку країни.

Основна ідея полягала в тому, щоб продемонструвати, що молодь є окремою силою, яка не належить до жодної громадської організації чи політичної партії. Це було просто молоде покоління, яке прагнуло заявити, що

відмовлятися від євроінтеграції – це хибний крок, і вони хочуть, щоб Україна продовжила рух у напрямку європейської інтеграції. Вони відмовлялися від ідеї повернення в сферу впливу Росії [54].

Тиск українського суспільства не змінив рішення В. Януковича: 29 листопада 2013 року він відмовився підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Уже наступного дня, 30 листопада, відбулася жорстока розправа з мітингувальниками [36, с. 64]. Багато дослідників сходяться на думці, що саме жорстоке побиття студентів «Беркутом» стало тією критичною подією, після якої влада, перейшовши «червону лінію», спричинила вибух народного обурення. Цей інцидент став першим поштовхом, що поклав початок Революції Гідності [Додаток В].

Революція Гідності – це період глибоких суспільних та політичних змін в Україні, який розпочався 21 листопада 2013 року. Вона була викликана протестом громадян проти відмови влади від курсу на Європейську інтеграцію, що був закріплений на законодавчому рівні. Особливим каталізатором став жорстокий та протиправний розгін студентів і активістів деяких громадських організацій у ніч на 30 листопада 2013 року. Ця подія стала початком масових протестів, які згодом переросли в масштабніше народне повстання.

За словами А. Шеховцова, Майдан став не лише національною, а й європейською революцією, під час якої громадянське суспільство висловило своє прагнення до побудови незалежної української нації, орієнтованої на європейські цінності. Українці зрозуміли, що для досягнення цієї мети необхідно здійснити глибокі зміни в політичній системі країни [71].

1 грудня тисячі людей вийшли на загальні громадянські збори (Перше Віче, Марш мільйонів) [Додаток Д]. Учасники протестів були шоковані і обурені жорстокістю міліції (тепер поліції), яка застосувала силу проти мирних студентів, що брали участь у протестній акції. Це спричинило велику хвилю обурення в суспільстві, яке не могло допустити безкарності для таких злочинних дій. Протестувальники вимагали розслідування інциденту 30 листопада і закликали до відставки уряду України. Для багатьох саме побиття

студентів стало тим моментом, що змусило їх приєднатися до протестів. Як сказав один з учасників: «Я не йшов проти якоїсь політичної сили, я йшов проти бандитів, які били дітей на наших вулицях» [43, с. 109].

30 листопада 2013 року в центрі Києва зібралося від 800 тисяч до 1,5 мільйона осіб. Люди, які стали жертвами насильства, були готові боротися за свою гідність [42, с. 58]. Для подальшого загострення суспільного невдоволення біля Адміністрації Президента на вулиці Банковій була спровокована сутичка з працівниками міліції, відома також як ситуація з грейдером. В результаті цього зіткнення велика кількість людей зазнала травм: «струс мозку, переломи кінцівок, вибиті чи пошкоджені очі, перебиті пальці – найпоширеніші травм [36, с. 96].

Після цього інциденту в Києві почалася хвиля затримань. Людей з важкими травмами вивозили до відділків, де їм присуджували кілька місяців ув'язнення. Внаслідок цих подій у центрі Києва виник Євромайдан. Мітингувальники вимагали усунення чинної влади, проведення реформ та відновлення курсу на європейську інтеграцію. Однак влада ігнорувала вимоги народу, що призвело до ухвалення рішення про блокування урядового кварталу під час «маршу мільйонів».

Влада відповіла на протест жорсткими заходами: в ніч з 10 на 11 грудня кілька тисяч бійців спецпідрозділу «Беркут» за підтримки внутрішніх військ намагалися очистити Хрещатик та Майдан Незалежності, але ця спроба не була успішною. Під час переговорів між опозицією та Віктором Януковичем жодне з питань не було вирішено. У відповідь на Майдан, влада організувала Антимайдан, куди почали звозити прихильників Партії Регіонів. Однак новий виток конфлікту стався 16 січня 2014 року, коли були ухвалені так звані «Диктаторські закони», які значно обмежували права громадян на проведення протестних акцій.

З 19 січня ситуація на Майдані значно загострилася. Відбулася спроба прориву до будівлі Верховної Ради, на що підрозділи «Беркуту» відповіли застосуванням світло-шумових гранат, сльозогінного газу, гумових куль та

водометів – засобів, що заборонені міжнародними конвенціями. Протестувальники у відповідь використовували «коктейлі Молотова» та палаючі автомобільні шини.

Для загострення ситуації влада почала використовувати так званих «тітушок», які здійснювали напади на учасників протесту. У відповідь на це кияни організували загони самооборони, щоб запобігти провокаціям та насильству. 22 січня 2014 року влада перейшла до використання вогнепальної зброї проти мирних та беззахисних людей. Це призвело до перших загиблих – Сергія Нігояна та Михайла Жизневського, які стали символами початку Небесної Сотні. Однак, попри втрати, ніхто не збирався відступати [Додаток Е].

У період з 22 по 27 січня 2014 року було захоплено десять обласних державних адміністрацій. Мітинги на підтримку Євромайдану проходили в усіх обласних центрах України. Одним із найтрагічніших етапів Революції Гідності стали події 18-20 лютого 2014 року в Києві. Ці дні стали найбільш кровопролитними, коли в результаті жорстоких сутичок з силовиками загинули сотні протестувальників, які стали символами боротьби за європейське майбутнє України [Додаток Ж].

18 лютого 2014 року Верховна Рада України відмовилася розглядати зміни до Конституції, які передбачали обмеження повноважень президента. Це рішення спричинило великий протест серед учасників Революції Гідності і призвело до сутичок з силами правопорядку. Після цих зіткнень протестувальників відтіснили до Майдану Незалежності, де спалахнула нова хвиля насильства – багато людей було поранено або загинуло.

19 лютого, в умовах ескалації насильства, підрозділи «Беркуту» застосували проти протестувальників бронетранспортери і міномети. 21 лютого Віктор Янукович та лідери опозиції підписали угоду, спрямовану на врегулювання політичної кризи. Однак до цього моменту, 20 лютого, протестувальники перейшли в наступ і змогли витіснити силовиків до урядового кварталу. В ніч з 20 на 21 лютого Верховна Рада прийняла

постанову, що засуджувала застосування насильства, яке призвело до загибелі мирних громадян України [50].

21 лютого, після отримання ультиматуму, Віктор Янукович, позбавлений підтримки в Харкові, втік до Росії. На наступний день Верховна Рада ухвалила Постанову про його усунення з посади президента України та призначила позачергові президентські вибори на 25 травня 2014 року.

Порівнюючи події Революції Гідності 2013–2014 років із подіями Помаранчевої революції, можна виявити кілька спільних рис, однак контекст і динаміка цих подій суттєво відрізняються. По-перше, в обох випадках Майдан виник як акція протесту, що відображала суспільне невдоволення і була спрямована проти дій влади, що призвели до політичної кризи в державі та зміни влади. По-друге, Україна знову стала об'єктом суперечностей між Заходом та Російською Федерацією, що ще більше загострило внутрішньополітичну ситуацію та вплинуло на зовнішньополітичний курс країни.

Однак, на відміну від подій 2004 року, Євромайдан вирізняється активним використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Після зриву підписання угоди про асоціацію з ЄС заклики через соціальні мережі стали основним інструментом для мобілізації людей на протест проти дій влади. Початок Євромайдану був безпосередньо пов'язаний із активним використанням Інтернету та соціальних платформ. У подальшому розвитку Революції Гідності соціальні мережі знову зіграли вирішальну роль, адже саме завдяки ним забезпечувалась мобільність учасників протесту, що дозволило ефективно організовувати акції та поширювати інформацію про події в реальному часі.

Отже, події Революції Гідності стали переломним моментом в історії України, визначивши новий шлях для країни. Тисячі людей вийшли на Майдан Незалежності, аби відстояти своє право на вибір, право на гідне майбутнє для кожного українця. Проте, як це часто трапляється в історії, боротьба за свої переконання не була безболісною. Український народ сплатив високу ціну за

свою свободу та звільнення від старих порядків — кров'ю своїх дітей. Революція Гідності також стала важливим моментом для студентства, яке усвідомило свою роль у процесах змін у країні.

РОЗДІЛ III.

УЧАСТЬ ВОЛИНЯН У ПОДІЯХ 1990 р., 2003–2004 рр., 2013–2014 рр.

3.1. Особливості політичної активності волинян на локальному рівні

Студентська революція на граніті 1990 року стала важливим етапом у боротьбі за незалежність України, а участь молоді в цих подіях засвідчила їх активну громадянську позицію. Студенти зі всієї країни вийшли на вулиці, щоб висловити своє бажання жити в демократичній та суверенній Україні. Кампанія ненасильницької громадянської непокори привернула увагу до соціальних та політичних проблем, що згодом стали каталізаторами для руху до незалежності.

Активна участь студентів історичного факультету Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки в акціях на граніті демонструє, як молодь активно включалася в політичне життя країни, долучаючись до формування нової національної свідомості та боротьби за майбутнє незалежної України [Додаток З].

Голодування студентів у 1990 році, що тривало 16 днів, стало не лише актом протесту, але й символом непокори, що врешті сприяло змінам у суспільстві, яке все ще перебувало під впливом радянського режиму. Серед тих, хто активно долучався до цих подій, був і Сергій Годлевський, волинський історик і краєзнавець, який пам'ятає, як у Луцьку проходила своя студентська голодівка. Це була частина великої мобілізації студентів, які прагнули продемонструвати свою підтримку незалежності та демократичним перетворенням в Україні. Табір під ялинками біля обкому, де студенти, серед яких Руслан Тимощук та інші члени Спілки української незалежної молоді, організували свою голодівку, став місцем, яке символізувало активність і рішучість молоді в боротьбі за своє майбутнє. Сергій Годлевський згадує про тісну співпрацю з іншими студентами, зокрема з історичного факультету, які також стали частиною цієї спільної боротьби за Україну [30].

Волинське студентське братство стало важливим символом єдності та боротьби за незалежність під час студентського руху в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Об'єднання студентів двох вузів – Волинського педагогічного інституту імені Лесі Українки та філії Львівського політехнічного інституту, а також приєднання студентів педучилища, стало ключовим моментом для регіонального руху за незалежність.

Фото, на якому луцькі студенти тримають плакат «Київ, ми з тобою», є символом їхньої підтримки студентської голодівки, яка тривала в Києві. Це свідчить про їхню солідарність з протестуючими в столиці і відданість ідеалам незалежності, гідності та демократії. Підтримка акцій громадянської непокори та боротьби за незалежність з боку студентів Волині мала важливе значення для розвитку національного руху в Україні (Додаток І)

Що ж відбувалося під час «Помаранчевої революції» на Волині? Голосування не обійшлося без фальсифікацій і на Волині. 1 листопада в Луцьку відбулася прес-конференція голови Волинського відділення Комітету виборців України Олександра Стірка та його заступника Юрія Кресака. За їхніми даними, близько 10% виборців Волині не змогли взяти участь у виборах. Головна причина – недосконалість виборчих списків. Судові органи виявились не готовими до вирішення такої кількості скарг. Крім того, були зафіксовані і інші порушення. Деякі виборчі дільниці розпочали свою роботу із запізненням: у Нововолинську і Луцьку члени виборчих комісій від деяких кандидатів не ставили підписи на бюлетенях, через що останні визнанні не дійсними. Зафіксована у Луцьку і технологія «каруселі». Тобто, окремі виборці, маючи на руках відкріпні посвідчення, голосували по них на декількох дільницях. На окремих виборчих дільницях виявлена нестача бюлетенів. За словами Ю. Кресака, спостерігачі від Волинського відділення виборців України чинили перешкоди у спостеріганні за підрахунками голосів [58].

Опозиція посилила свою роботу як в центрі, так і на місцях. 6 листопада в Києві та регіонах України стартував Всеукраїнський марафон «Народ не

здолати», який організувала опозиція. 7 листопада в рамках цього марафону за чесні вибори, проти фальсифікацій і тиску влади виступили учасники багатотисячного мітингу, який відбувся в Луцьку на Театральному майдані. Про численні факти порушення прав виборців говорили у своїх виступах народні депутати В. Бондар, Є. Кирильчук, Б. Загрева, депутати обласної ради В. Банада і В. Карпук, голова обласної організації «ВО» «Батьківщина» М. Потапчук.

«План мирної мобілізації народу», озвучений В. Бондарем на закінчення мітингу, відображав активну громадянську позицію та організовану боротьбу за забезпечення чесності виборів. Він закликав громадян до дій, спрямованих на забезпечення прозорості виборчого процесу під час другого туру виборів. Основні пункти плану: перевірка даних у списках виборців; запис добровольців для охорони виборчих дільниць; перевірка виборцями бюлетенів; організація страйкових комітетів [Додаток К].

На фоні завершення підрахунку голосів першого туру виборів, активізація опозиції була чітким сигналом про їхній готовий план дій для другого туру. Мобілізаційні пункти на Театральному майдані Луцька, організовані представниками Української народної партії та коаліції молоді «Наша Україна», стали центрами збору спостерігачів, які мали забезпечити прозорість виборчого процесу на наступному етапі виборів. Це свідчило про серйозний підхід до організації виборчої кампанії та увагу до кожного етапу виборчого процесу.

Одним із важливих етапів стала акція «Знайди себе», ініційована Волинським відділенням Комітету виборців України. Це була всеукраїнська кампанія, мета якої полягала в перевірці достовірності виборчих списків. Заклик до виборців перевірити свою наявність у списках та наявність своїх близьких був важливим кроком для запобігання фальсифікацій на етапі, коли вибори наближались до свого другого туру. Акція проходила в вихідні 13-14 листопада, і вона мобілізувала громадян до активної участі у демократичному процесі. Виборці мали змогу перевірити свої дані на виборчих дільницях, що

сприяло підвищенню довіри до виборчого процесу та забезпеченню максимальної прозорості.

Заява Комітету виборців України (КВУ), поширена серед засобів масової інформації, викликала широке обговорення і стала важливим сигналом для виборців щодо порушень виборчого процесу в Україні. Поширені повідомлення стосувалися фактів масового позбавлення громадян західних областей права обирати, зокрема, через тиск на виборців з боку керівництва підприємств та установ. Цей тиск полягав у вимозі отримати відкріпні посвідчення або паспорти для того, щоб передати їх для реєстрації та подальшої здачі. Збиралися відкріпні посвідчення як від самих виборців, так і від їхніх близьких родичів, і все це відбувалося під загрозою звільнення з роботи. Така практика свідчила про спроби маніпулювати виборчими результатами, зокрема на користь певних кандидатів чи політичних сил, та про серйозні порушення демократичних принципів.

Випадок на швейній фабриці Волинської області є яскравим прикладом порушень виборчих прав громадян, де відбулося примусове збирання відкріпних посвідчень від працівників, щоб здійснити контроль над їхнім голосуванням. Керівництво фабрики, організувавши збори, наказало працівникам отримати відкріпні посвідчення на виборчих дільницях та здати їх до відділу кадрів. Така вказівка була обов'язковою для всіх працівників підприємства, яке налічувало близько 800 осіб. КВУ зафіксував цей факт, підкреслюючи, що це не є поодиноким випадком, і схожі порушення мали місце й на інших підприємствах. Подібні маніпуляції із виборчим процесом створювали реальні загрози для чесності виборів і підривали демократичні принципи, на яких має базуватися будь-яка виборча система [39].

18 листопада, коли жителі міста Ківерці заблокували вхідні двері в районну державну адміністрацію, вони чітко продемонстрували свою рішучість не допустити фальсифікацій на виборах. Блокування адміністрації стало способом виразити протест проти незаконних дій щодо збору відкріпних талонів для голосування, які, як вважали громадяни, використовувалися для

маніпуляцій з результатами виборів. Протестувальники вимагали термінового втручання керівництва обласної та районної адміністрацій, щоб зупинити фальсифікації і запобігти подальшим порушенням. Вони також заявили про готовність вжити ще рішучіших заходів, зокрема, блокувати транспортні магістралі та зупинити рух поїздів у разі продовження фальсифікацій [58].

21 листопада 2004 року, під час другого туру президентських виборів, жителі Волині продемонстрували вражаючу громадянську активність, взявши участь у виборах майже 84% виборців. Результати голосування в регіоні свідчили про значну підтримку Віктора Ющенка, який отримав 85,79% голосів, тоді як за Віктора Януковича проголосувало лише 11,85%.

Однак після оголошення результатів виборів Центральною виборчою комісією, штаб В. Ющенка заявив про грубі фальсифікації, що викликало масовий протест. У відповідь на ці заяви понад три тисячі волинян вийшли на Театральний майдан Луцька, щоб висловити свій протест і підтримати загальнонаціональну акцію непокори. Серед протестувальників були студенти та викладачі місцевих навчальних закладів, такі як Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцький державний технічний університет, Міжрегіональна академія управління персоналом, педагогічний коледж, а також працівники освіти, медицини та підприємці.

До присутніх звернувся В. Бондар, довірені особи В. Ющенка в округах Волині, депутати обласної ради, які протестували проти фальсифікації виборів, вимагали встановити справедливість, захистити право народу України на чесне волевиявлення. На вимогу учасників мітингу колона демонстрантів рушила проспектом Волі від Театрального до Київського майданів із вимогою негайної відставки керівництва Волинської державної адміністрації, а також всіх державних службовців, причетних до масових фальсифікацій.

Увечері 21 листопада на Театральному майдані Луцька було розбито наметове містечко, яке стало центром мобілізації та організації підтримки для протестних акцій в Києві. Тут почався запис волонтерів, які бажали приєднатися до мітингів у столиці, аби підтримати боротьбу за чесні вибори.

Активісти організовували поїздки до Києва, і вже незабаром вулицями міста рушила колона таксомоторів, прикрашена помаранчевими стрічками. Водії та власники таксі таким чином висловлювали свою підтримку Віктору Ющенку та протестували проти фальсифікацій результатів виборів.

23 листопада кількість учасників мітингу в Луцьку сягнула десяти тисяч. Це були, у переважній більшості, викладачі та студенти луцьких навчальних закладів, які вийшли відстоювати свої громадянські права. Перед громадою виступив В. Бондар, який засудив факти масових фальсифікацій виборів, ознайомив громадськість з планами опозиції та закликав волинську громаду приєднатися до всеукраїнського страйку.

Під час засідання сесії Луцької міської ради тисячі людей зібралися під стінами міськради, вимагаючи від депутатів ухвалення рішення, яке відповідало б ситуації, що склалася після другого туру президентських виборів. Мітингувальники висловлювали своє обурення фальсифікаціями виборів і закликали до конкретних дій з боку місцевої влади. Сесія Луцької міської ради оперативно відреагувала на ситуацію, давши виважену оцінку політичним подіям. Вона констатувала, що перемогу на виборах Президента України в Луцьку здобув Віктор Ющенко, і висловила недовіру Центральній виборчій комісії за її дії під час проведення виборів. Крім того, рада поставила перед Верховною Радою вимогу захистити конституційні права громадян України і забезпечити чесність виборчого процесу, що стало важливим кроком у підтримці протестного руху по всій Україні [додаток Л].

Мітинг студентів відбувся зранку біля центрального входу ВДУ імені Лесі Українки. Його учасники висловили підтримку Віктору Ющенку та його команді. Багатотисячний мітинг лучан на підтримку лідера «Нашої України» пройшов й на Театральному майдані Луцька.

Відбулася позачергова сесія Ковельської міської ради, депутати якої розглянули питання про соціально-політичну ситуацію у місті, що склалася після проведення повторного голосування. Ковельська міська рада висловила недовіру ЦВК і створила спеціальну комісію з розслідування фактів порушення

чинного законодавства під час виборів. Після сесії на площі пройшов багатолюдний мітинг. Відбулася також позачергова сесія Горохівської міської ради, депутати якої засудили факт масових фальсифікацій під час повторного голосування, вирішили визнати законно обраним Президентом В. А. Ющенка і виконувати всі його накази і розпорядження. На сесії Нововолинської міської ради, депутати дали власну оцінку роботі ЦВК, визнали нелегітимність її рішень і висловили підтримку В. Ющенку.

У ніч із 25 на 26 листопада 2004 року відбулася позачергова 15-та сесія Волинської обласної ради 4-го скликання. У порядок денний були внесені питання про висловлення недовіри голові обласної державної адміністрації та про прийняття обласною радою повноважень органів виконавчої влади. Це засідання стало важливим моментом протестної діяльності на Волині. Депутати обласної ради, враховуючи систематичне ігнорування рішень ради та бездіяльність, що призвела до масових порушень Закону «Про вибори Президента України» у Волинській області, висловили недовіру голові Волинської обласної державної адміністрації Анатолію Французу. За це рішення проголосувало 52 з 59 депутатів. Сесія тривала до 2 години ночі, і під стінами Волинської обласної адміністрації весь час проходив мітинг. Протягом наступного дня на майдані перед адміністрацією також проходив багатотисячний мітинг, який став важливою частиною протестного руху на Волині та підтримкою національного руху опору проти фальсифікацій виборів [39].

У ЗМІ було оприлюднене звернення Луцького міського голови Кривицького до луцької громади. У документі, зокрема, зазначалося, що політична ситуація не має позначатися на безпеці і комфорті нашого міста. Голова запевнив, що важливі сфери життєдіяльності міста працюватимуть нормально, закликав всю територіальну громаду до толерантності, врівноваженості та спокою. Визначився Луцький міський голова й щодо власної політичної позиції. Зокрема, як секретар Волинського обласного комітету СДПУ(о), він засудив дії фракції СДПУ(о) в українському парламенті,

яка не голосувала за відставку Кабінету Міністрів на чолі з В. Януковичем, і став на бік волинян, які, у переважній більшості, віддали свої голоси за В. Ющенка.

Церква відіграла важливу роль у політичній ситуації напередодні другого туру виборів Президента України у 2004 році. Керівники християнських церков країни не залишалися осторонь подій, які потрясли суспільство, і виступили із закликами до чесності та справедливості на виборах. Вони звернулися до учасників виборчих перегонів з відкритим зверненням, у якому зазначали як позитивні, так і негативні моменти першого туру виборів. Церква наголошувала на необхідності чесних і прозорих виборів, закликаючи до поваги до виборчого процесу та виборчого права громадян. Важливим моментом стало і те, що релігійні лідери виступили проти агітації священнослужителів за конкретних кандидатів у Президенти, підкреслюючи важливість нейтральності церкви у таких питаннях.

Велику роль в організації молоді краю зіграв координаційний центр молодіжного страйкового руху – Волинський студентський страйковий комітет, який очолив депутат Луцької міської ради Ігор Гузь. Представниками комітету стали Адамчук Сергій, Бокоч Андрій, Коритнева Ольга, Кулик Ігор, Нірода Дмитро, Павлюк Володимир, Шелеп Михайло, Шпак Аліна, Халімон Олена та Шпак Віталій. Його завданням стала участь в акціях на підтримку народного Президента Віктора Ющенка, бойкотування процесу навчання до остаточної перемоги В. Ющенка, а також мобілізація та структурування студентського страйкового руху. Одне з гасел страйкового комітету було сформульоване наступним чином: «Можна три тижні підряд пропустити пари, проте наступні 10 років жити в нормальній країні». Активність молоді під час «помаранчевої революції» була з розумінням і вдячністю сприйнята представниками старшого покоління громадян України, які допомагали їм, як добрим словом, так і матеріально. До наметового містечка люди приносили продукти харчування, теплий одяг, гроші.

Отже, волиняни разом з усією українською громадою, відстояли право на гідне життя. Вони продемонстрували здатність до консолідації, високу політичну культуру і виваженість дій. Своєю активною громадянською позицією жителі Волинського краю продемонстрували нестримну волю до свободи і справедливості.

Як же розвивалися події під час революції Гідності на Волині? Приблизно о 23. 00 год. на Театральний майдан вийшли орієнтовно 20 осіб. До політичних активістів та журналістів приєдналися народні обранці міського рівня. Як тоді зазначалося, головною метою зібрання стало бажання відчувати себе і бути європейцями, принаймні, щоби почуття свободи та рівності відчували хоча би українські діти у майбутньому. Своєрідним детонатором, який послужив до прийняття такого рішення (вийти на центральну площу міста), стало обурення і шок активістів категоричною відповіддю очільників партії Регіонів та В. Януковича – відмовою від подальшого руху за євроінтеграційним напрямом і, відповідно, зверненням до проросійського курсу. Перший громадський виступ не був масовим, до того ж методи боротьби були не визначені. Тож, приблизно о пів на першу ночі перші волинські майданівці вирішили заспівати гімн і розійтися по домівках. Демонстрацію було вирішено продовжити наступного дня, тобто зібратися на Театральній площі на ранок 22 листопада [22].

Правоохоронці до забезпечення правопорядку не залучалися, бо потреби у цьому не було жодної. Натомість кілька людей все ж таки вирішили залишитися на ніч на Театральному майдані. За їхніми словами, акція мала би мати «необмежений термін», тому на ранок вони мали на меті принести із собою намети та виставити їх у місті.

Наступного дня усіх бажаючих власників авто та велосипедів закликали прийти на Театральну площу у Луцьку для того, аби взяти участь в пробігу на підтримку підписання асоціації України з Європейським Союзом. Ідея здійснити подібний автопробіг з'явилася ще попереднього дня, коли активісти зібралися на перший луцький «євромайдан». Планувалося, що учасники акції

зроблять велике коло, яке розпочнеться, так і закінчиться на Театральній площі, де учасники можуть попередньо збиратися біля наметів, які планується встановити зранку того самого дня. Можливо. Подібна акція із залученням автомобілістів, була однією із перших в Україні, де пізніше розвинувся унікальний рух спротиву – Автомайдан, мобільна добровільна організація, яка виконувала різноманітні функції під час мирного протистояння із тогочасною владою: від ведення вуличних патрулів та блокування адміністративних установ й осель членів «Партії Регіонів» до здійснення волонтерської допомоги чи навіть евакуації активістів. Зазначимо, що через кілька днів, 24 листопада, автопробіг повторився, тобто подія стала регулярною частиною волинського Євромайдану. Основна мета, якою керувалися учасники цієї акції полягала у демонстрації солідарності із європейським курсом України та у відмові від зближення із російською федерацією, про яке досить агресивно та активно почали говорити після відмови від ухвалення асоціації.

Зауважимо, що луцький Євромайдан надзвичайно швидко від євроінтеграційних гасел перейшов до політичних вимог. Зокрема, не був секретом той факт, що відповідальність за провал підписання асоціації лягала на представників чинної тоді влади, серед яких проросійськими симпатіями виділявся прем'єр-міністр М. Азаров. Уже 24 листопада на Театральній площі було вирішено ухвалити резолюцію із вимогою відставки М. Азарова та сформованого ним уряду, якщо рух по євроінтеграційному курсу не буде продовжено.

Також у резолюції йшлося про можливий імпічмент В. Януковичу та про розпуск ВР України, де більшістю володіла підконтрольна йому Партія Регіонів. Подібні ініціативи були досить оперативно оформлені також на рівні луцької місцевої влади. Зокрема, коли протестувальники почали займати приміщення Луцької міської ради, депутати пішли назустріч народу та ухвалили декларацію, прийняту народом на площі раніше. Водночас, як стверджували активісти, із додатку прийнятого на Театральній площі рішення безслідно зник пункт, в якому йшлося про політичні репресії, імпічмент

президенту В. Януковичу та ухвалення персональних санкцій супроти інших вищих керівників України. Так, на початку проголосованого рішення Луцької міської ради від 25 листопада 2013 року рішення «Про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» ішлося про підтримку місцевою владою позиції лучан, висвітленої на народному віче. Однак, із тексту документу зникли згадки, в яких ішлося про вимоги припинити політичні репресії, вимоги імпичменту В. Януковичу та відставки уряду М. Азарова тощо. Тож, політичний провід міста не мав достатніх вольових сил, аби ухвалити вимоги майданівці повністю [18].

Відзначимо мирний характер волинського Євромайдану. Ідеться зокрема, про те, що кількість провокацій та силового протистояння була надзвичайно низькою. Так, за словами тодішнього начальника УМВС України у Волинській області О. Терещука, основним завданням правоохоронців було забезпечення правопорядку та охорона спокою людей. Усі чутки про наміри силою розганяти мирний протест і залучення до цього міліціонерів він спростовував, наголосивши на тому, що такого завдання міліціонери не мають, якщо луцький Євромайдан і надалі зберігати мирний характер. Водночас, усі провокації відслідковувалися, а у випадку правопорушень, винних притягнули би до відповідальності – за таких обставин міліція вживала би рішучих заходів [73].

Водночас, повністю без провокацій усе ж не обійшлося. Так, на прес-конференціях керівники міської міліції звертали увагу на інцидент, що стався 23 листопада, коли група молодиків, начебто, мала на меті розігнати протестувальників (або, принаймні, вступити із ними у конфлікт). Подібний факт справді мав місце, але, за офіційною інформацією, особи цих «тітушок», яких було приблизно зо два десятки, так і не були встановлені. Також трапився інцидент. Коли на одного із учасників мітингу ледь не наїхав автомобіль приватної охоронної компанії. Цей випадок було врегульовано мирним шляхом – це дійсно було прикра випадковість, і працівники охоронної фірми не мали жодного злого наміру.

Тож, за офіційною інформацією, спокій майданівців охороняли усього четверо міліціонерів. І навіть коли події у Києві набули виразного силового протистояння, Луцьк залишався досить спокійним місцем, де серйозних зауважень до роботи правоохоронних структур не було, так само як і у міліціонерів не було претензій до мітингувальників.

Отже, 21 листопада Євромайдан у Луцьку розпочався. Відзначимо, що акція одразу отримала безстроковий характер. Особливістю стала швидка політизація процесу – на віче було висунуто ряд вимог до центральної влади у Києві, зокрема, щодо звільнення прем'єр-міністра М. Азарова та можливої відставки В. Януковича (якщо європейський курс України буде остаточно скасовано). Зазначимо, що вимоги суспільства так остаточно і не були підтримані місцевою владою, рішення якої не містило чималого переліку політичних вимог. Водночас, події у Луцьку розгорталися достатньо мирно. Протистояння із підрозділами правоохоронців та «тітушками» не набули тут масового характеру, а тривалий час спокій на центральній площі міста оберігало лише четверо міліціонерів.

3.2. Спогади волинських учасників

Багато хто з волинян взяв активну участь у житті Майдану, не залишаючи його ні удень, ні вночі. Газета «Волинь» оприлюднила на своїх сторінках хвилюючу розповідь кореспондента газети О. Згоранця із красномовною назвою «Кохання, яке народилося на барикадах», про молоде подружжя, що знайшло своє щастя саме на майдані Незалежності. Лучанка Кристина Єсейкіна та житель Володимира-Волинського Юрій Жук одружилися на Майдані під час бурхливих подій «помаранчевої революції». Юра та Кристина стали частиною Революції Гідності не через романтичні прагнення чи бажання шукати пригоди, а через сильне почуття несправедливості, яке вони відчували під час виборчої кампанії. Це була відповідь на корупцію і маніпуляції, які стали частиною політичного ландшафту того часу. Вони обидва не могли терпіти такі утиски і

вирішили взяти участь у протестах, адже зрозуміли, що такі наруги над народом не можна ігнорувати.

Юра приєднався до протестів майже одразу, з другого дня, в той час як Кристина прибула до Києва через день, 24 листопада. Вона активно долучилась до роботи в наметовому містечку, де щодня працювала по кілька годин, готуючи їжу для протестувальників. Потрібно було готувати в величезних каструлях, щоб нагодувати тисячі людей, і через це вона часто працювала без сну, виснажена, але з почуттям, що робить важливу справу. Їхня історія – це лише одна з багатьох історій про самовідданість і боротьбу звичайних людей, які стали частиною революційного руху [23].

В. Бондар, довірені особи В. Ющенко в округах Волині, депутати обласної ради В. Банада, В. Карпук, А. Турак, В. Малиновський протестували проти фальсифікації виборів, вимагали встановлення справедливості, захисту права народу України на чесне волевиявлення.

Протестні настрої та підтримка безстрокового політичного страйку охопили не лише Київ, але й інші регіони України. У Волинській області також активно підтримували ідею визнання Віктора Ющенко всенародно обраним Президентом України. Колективи освітніх установ, органи місцевого самоврядування та медпрацівники активно висловлювали свою солідарність з протестувальниками та підтримували акції, що стали частиною широкомасштабного протестного руху. Зокрема, рішення про підтримку політичного страйку було прийнято на 26 листопада 2013 року майже всіма міськими та районними радами області, а також понад 50 сільськими радами.

Кореспондент «Волині», заслужений журналіст України Анастасія Філатенко оприлюднила лист із Гораймівської загальноосвітньої школи Маневицького району наступного змісту: «Ми, колектив Гораймівської загальноосвітньої школи, враховуючи ситуацію, яка склалася під час виборів Президента України, інформацію у пресі, радіо, на телебаченні, міжнародних спостерігачів про знехтування владою волевиявлення народу, підтримуємо всенародну акцію протесту проти фальсифікації виборів, не визнаємо законним

рішення ЦВК, яка порушила вимоги Закону України «Про вибори Президента України», як і весь чесний народ, визнаємо Президентом Ющенка Віктора Андрійовича. Звертаємось до педколективів району, області приєднатись до всенародної акції протесту» [7, с. 125].

Не залишилися осторонь й представники силових структур, від позиції яких залежала доля «помаранчевої революції». Так, співробітники Північної окремої роти дорожньо-патрульної служби ДАІ УМВС України у Волинській області звернулись з відкритим листом до всіх громадян України та працівників органів внутрішніх справ. Під час виборчої кампанії, говорилося у зверненні, по виборах Президента України як і в першому, так і в другому турах командир підрозділу вимагав від кожного працівника окремої роти дорожньо-патрульної служби принести і здати йому особисто декілька відкріпних талонів, а в разі невиконання цієї вказівки погрожував звільненням із роботи та іншими «проблемами». Крім того, командир підрозділу вимагав проводити агітаційну роботу серед населення і учасників дорожнього руху, розповсюджувати агітаційні матеріали (листівки) на підтримку кандидата від влади, обов'язково складати адміністративні матеріали на водіїв транспортних засобів із символікою опозиції.

Ці та інші факти змусили особливий склад Північної окремої роти дорожньо-патрульної служби ДАІ УМВС у Волинській області звернутися до громадськості та органів прокуратури і заявити, що, як чесні працівники органів внутрішніх справ, вони не хочуть і не можуть виконувати накази та вказівки, що суперечать вимогам чинного законодавства і є злочинними.

Вони вимагали, щоб наведеним фактам була дана відповідна оцінка зі сторони керівництва та органів прокуратури. Завершувався лист запевненням, авторів, які складалі присягу на вірність українському народові, що вони ніколи його не зрадять. Вони підтримали вимоги щодо скасування результатів голосування на виборах Президента України на тих виборчих дільницях, де були допущені порушення виборчого законодавства. Під листом підписалися О. П. Дацик, Р. І. Коваль, С. М. Парат (всього близько 30 осіб).

До редакції також надійшло звернення офіцерів у відставці та запасу управління Служби безпеки України у Волинській області. У ньому, зокрема, говорилося, що офіцери у відставці та запасу УСБУ у Волинській області заявляють про підтримку Комітету національного порятунку та народного Президента Віктора Ющенка. «Одночасно звертаємося до діючого Президента України, як гаранта Конституції, з проханням вжити всіх необхідних законних заходів по врегулюванню критичної соціально-політичної ситуації в Україні мирним шляхом та перегляду результатів повторних виборів Президента України 21 листопада 2004 р». Це звернення підписали полковники А. Г. Макуха, Б. Г. Білюга, підполковники С. Є. Прушинський, Ю. М. Хлопук, М. І. Ліщук.

Колектив Волинської духовної семінарії Української православної церкви Київського патріархату під час «помаранчевої революції» також був зі своїм народом, спочатку як спостерігачі на виборах Президента в м. Полтаві, потім у наметовому містечку, на демонстраціях, мітингах. Ректор цього духовного навчального закладу, отець Іван Нідзельський розповів в інтерв'ю кореспонденту газети «Голос Православ'я» історику-архівісту Володимирі Рожку про допомогу колективу семінарії учасникам «помаранчевої революції» на Волині. В умовах активних протестів і тривалих мітингів під час Революції Гідності важливою частиною підтримки учасників акцій була організація допомоги на місцях. У будівлях Волинської семінарії, як зазначалося, було створено пункт першої медичної допомоги, де надавали необхідну допомогу постраждалим під час сутичок або від перевтоми.

В семінарській їдальні цілодобово харчувалися учасники наметового містечка та активісти, що прибули з різних районів Волині. Це дозволяло забезпечити протестувальників необхідними ресурсами, що були важливими для тривалого перебування на Майдані. Також було організовано місця відпочинку та сну для молоді в кількох класних кімнатах, що допомогло підтримати дух учасників і дало їм можливість відновити сили для подальшої участі в протестах.

Від початку і до кінця виборчих перегонів наголошував ректор Волинської духовної семінарії, вони були учасниками всіх найвагоміших подій у Луцьку: в наметовому містечку і біля нього, біля обласної і міської ради, на мітингах, вічах, в усіх громадських заходах за нашу незалежність, свободу, проти фальсифікацій владою народного волевиявлення .

Інтелігенція Волині в ході «помаранчевої революції» була в перших рядах борців за свободу і правду. В промовах на мітингах, творчих доробках, листах та зверненнях митці виступили на боці української громади, яка відстоювала своє право на демократичне та гідне життя. Волинський поет Василь Гей змалював характер суспільних настроїв, що панував у ті дні у вірші «Цвіте свободи барва золота», який був надрукований у газеті «Волинь» 30 листопада 2004 року.

А лауреат премії імені Тараса Шевченка, ветеран афганської війни Василь Слапчук з Луцька на знак протесту проти фальсифікацій виборів почав голодування до повної перемоги В. Ющенка. Помаранчевий колір за символікою – колір єднання, дружби, спілкування, взаєморозуміння – надихнув багатьох митців до творіння «помаранчевих» робіт. Серед них флорист Оксана Шоломій, яка одну з своїх чудових колекцій, присвяченій «помаранчевій революції», подарувала Волинському краєзнавчому музею.

Отже, багато хто з волинян взяв активну участь у житті Майдану, не залишаючи його ні удень, ні вночі. Це журналісти, студенти, викладачі, лікарі, підприємці, працівники установ та підприємств, депутата обласної ради. Церква також не залишилась осторонь проблем, а була зі своїм народом. Поети, художники інші представники прогресивної творчої інтелігенції продемонстрували високу громадянську позицію і спрямовували свої зусилля на боротьбу за високі ідеали.

Одним із перших на Театральному майдані у Луцьку під час Революції Гідності з'явився волинський журналіст М. Ваташук. За його власними спогадами, він увечері 21 листопада звернувся до своїх друзів у Мережі із закликом, подібним до того, що про нього згадував М. Наєм – зібратися разом

на центральній площі міста, де випити чаю. Не зважаючи на чималу кількість підписників та онлайн-друзів, на перший Євромайдан у Луцьку вийшло кількадесят осіб – всього до 30 людей [9].

Як пригадував М. Ватащук, причина, що покликала його на ці дії була проста – він відчув, що євро інтеграційні обрії України зазнають поступово краху і вони потребують гарячої підтримки зі сторони населення – простих українців. За його власними словами, він хотів взяти із собою прапорець із гербом Євросоюзу, але під рукою у нього просто такого не опинилося, тож довелося іти із синьо-жовтим. Відверто кажучи, він не розраховував, що хтось реально приєднається до акції, тому навіть понад два десятки учасників для нього стали вагомим сюрпризом. За його словами, людей на Театральний майдан привели ті самі почуття, що і його самого – відмова В. Януковича від ухвалення асоціації із Європейським союзом, розуміння призупинення євроінтеграції та згуртування євроатлантичних устремлінь українців [73].

Майдан, за спогадами М. Ватащука, проходив мирно у Луцьку, тобто ані загиблих, ані поранених тут не було. Міліція неохоче ішла на конфлікти, а загроза використання «тітушок» була невисокою. Щоправда, біля входу у центральний парк зібралася група молодих людей «характерно зовнішності»: із хорошою фізичною підготовкою та вдягнених у спортивні костюми. Очевидно, саме вони мали завдання ввечері чи вночі покласти край виступу у Луцьку, знести намети, які тут уже були встановлені, та розігнати Євромайданівців. Подібні чутки мобілізували волинян, і до вечора на центральній площі міста зібралось чимало людей. Шансів на успіх у зібраних «молодих людей» не було, і вони під захистом міліції відійшли подалі від Театральної площі, а потім зовсім розійшлися. У цілому, за його словами, міліція у Луцьку поводи́ла себе адекватніше, ніж в Києві. Зокрема, він сам був свідком, коли один із заступників начальника обласного управління міліції віддав усний наказ одному із підлеглих вивозити автозак і ним «страхати» людей. Коли виїзд із військової частини (ідеться про внутрішні війська) було заблоковано протестувальниками, то місцевий керівник наказав автозаку рухатися назад у

гараж, уникнувши таким чином силового протистояння та можливого кровопролиття [73].

Чому, на думку М. Ватащука, євромайданівський рух в Луцьку, був важливий? На його думку, подібні зібрання людей на центральних площах великих та малих міст «відтягували» на себе увагу влади та не дозволяли переводити до столиці додаткові підрозділи силовиків, щоби там боротися для придушення протестів. Сцена, як пригадував активіст, розташовувалася там, де зараз знаходиться міський фонтан, пункт обігріву був у приміщенні палацу культури – там можна було погрітися від морозу, перекусити та випити чогось гарячого, підживити гаджети, здати пожертви на користь київських протестувальників або навіть принести для них продукти з дому, теплий одяг тощо [73].

Після того, як у Києві співробітники «Беркуту» побили студентів, М. Ватащук неодноразово бував у Києві (як і багато інших лучан), висвітлював силове протистояння на вулицях Інститутській та Грушевського. На його думку, тодішня позиція місцевого населення призвела до того, що нині в Україні панує демократія, заснована зокрема і на тому, що з народною підтримкою завжди треба рахуватися.

Інший луцький активіст, журналіст Дмитро Безвербний, першим відгукнувся на заклик свого «колеги по цеху». Він теж зауважував, що спочатку на Театральному майдані у Луцьку було мало людей – він каже, що до двадцяти. Вони разом постояли, обговорили ситуацію, що склалася, поділилися думками, поспівали гімн і розійшлися по домівках, і лише на наступний ранок прийшло усвідомлення того, що відбувається. На думку Д. Безвербного, подібний виступ стався через те, що людям увірвався терпець. Українці внаслідок політики В. Януковича усвідомили, що коли просто сидіти по домівках, то в один прекрасний момент держава зникне, і людей будуть просто використовувати, маніпулювати ними на свій власний розсуд. Активіст стверджує, що українці тоді уже «дозріли» до розуміння того, що подальша мовчанка матиме руйнівні наслідки [73].

Д. Безвербний вважав, що тоді у листопаді в Луцьку мало хто міг собі уявити, що Євромайдан призведе до Революції Гідності, яка матиме людські жертви. Однак, на його переконання, нині Революція також не завершена, якби українці не хотіли полишити боротьбу та просто зажити у мирі та спокої. Тому що подальше просте сидіння на диванах може призвести до того, що навіть не опам'ятавшись, ми просто опинимося без країни. Небезпека, таким чином, пов'язана не тільки із військовою агресією російської федерації, але і політичною ситуацією в Україні, коли старі політичні еліти усе ще залишаються при владі та мають змогу впливати на українське життя. Стосовно Євромайдану у Луцьку, то він зазначав, що важливим елементом було використання піаніно – його активісти привезли дуже скоро. Єднання із народом, співання пісень та виконання гімну під акомпанемент піаніно стало важливим об'єднавчим моментом у справі гуртування лучан [73].

В. Бут-Гусаїм стверджував, що першим поштовхом до початку Євромайдану стало відчуття того, що в українців починають забирати майбутнє. Спочатку активіст перебував у Києві: там на нього найбільше справив враження епізод, коли протестувальники об'єдналися біля спільного вогнища, разом вечеряли, пили гарячий чай. Цю атмосферу В. Бут-Гусаїм хотів перенести також до Луцька, до Волині, аби і тут відчули, що таке дух народного єднання, тому що чимало людей так і не змогли дістатися до Києва. Також активіст зазначив, що однозначно би вийшов на Майдан знову, якби відчув у цьому гостру потребу [75].

Дехто із учасників євро майданів на Волині пригадував, що надзвичайно великий емоційний вплив на лучан, зокрема, на студентську молодь, справило побиття студентів у Києві. Саме після цього агресивного акту студенти Волині вирішили вийти на вулиці на знак солідарності із киянами та висловити свою підтримку європейському курсу України. Зокрема, одним із перших організаторів подібних виступів був В. Ковальчук, який на той час був керівником студентської ради одного із університетів Волині. Він зізнається, що організувати першу ходу студентської молоді у Луцьку під час подій 2013-

го року було нескладно, тому що бажаючих виявилось справді чимало. За його словами, тоді студенти рухалися від корпусу на вул. Винниченка до приміщення історичного факультету, а далі – від вул. Шопена – до головного університетського корпусу. Тоді на перший «євромайданівський» похід зголосилося понад тисячу осіб, інші походи збирали значно більші аудиторії. Коло будівлі головного корпусу студенти провели міні-виставу, виклавши літери ЄС, після чого відправилися до Театрального майдану. Саме там до них приєднувалися інші лучани [67].

В. Ковальчук зазначав, що дістати у місті європейську символіку було складним завданням. Магазины потрібними запасами не володіли, тому довелося використовувати усі ті прапорці та іншу символіку, яка зберігалася на факультеті міжнародних відносин – уся вона «засвітилася» пізніше не тільки у Луцьку, але також і у Києві на Майдані Незалежності. Також він відзначив що викладачі університету переважно із розумінням поставилися до подібних студентських ініціатив. Активіст каже, що Євромайдан у Луцьку привчив його не бути звичайним «гвинтиком» системи, не сліпо виконувати чийось волю, а утримувати свої власні принципи, мати власну думку та уявлення, через які неможна переступити. Дружні відносини, зав'язані під час Революції Гідності він вважає міцними, бо і досі підтримує контакти із багатьма своїми однодумцями, що з ними перебував на луцькому Майдані. Свою позицію він пояснює тим, що коли його діти запитують його, що він робив у той час, як тривала Революція, то йому було би що відповісти [67].

Відзначимо, що були і ті, хто співчував міліції – особливо, внутрішнім військам. Ідеться не стільки про певне ідеологічне несприйняття ідей Майдану, скільки про доволі практичні цінності. Зокрема, за спогадами О. Мокряк, деякі мами боялися за своїх синів, що проходили строкову службу і навіть відправлялися на патрулювання вулиць разом із ними, щоби у разі потреби «захистити» своїх синів від провокацій та можливого застосування сили [61].

Отож, за спогадами очевидців, вони не очікували, що на перші заклики вийти на Театральну площу у Луцьку відгукнеться хтось із сторонніх людей.

Перше зібрання, за різними свідченнями, зібрало від 20 до 30 осіб. Водночас, причина, що розбурхала людей була одна, – відчуття можливої втрати європейського майбутнього України та взагалі помітне згорання демократичного розвитку внаслідок політики В. Януковича. Європейської символіки на площах та вулицях бракувало, студенти навіть використовували те, що зберігалось на факультеті міжнародних відносин. Водночас, міліція поводи́ла себе адекватніше ніж у Києві. Начальники на місцях прийняли рішення не провокувати конфлікти із протестуючими. Спроби зібрати «тітушків» провалилися. Загалом, за спогадами учасників, атмосфера як у Луцьку, так і у Києві була на найвищому рівні: атмосфера гуртування та відчуття важливості перемін стали важливими мотиваторами до дії.

РОЗДІЛ IV

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В 2005-2013 РОКАХ. РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ» В 11 КЛАСІ ЗЗСО

Реакція українського суспільства на загрозу втрати державного суверенітету через можливе приєднання до Митного та Євразійського союзів, у яких домінувала Росія, стала поштовхом для знакових подій у новітній історії не лише України, а й Європи та світу. Ці події показали рішучість та прагнення українців захищати свою незалежність і європейський курс, який вони вважали важливим для розвитку країни та її інтеграції в міжнародну спільноту. Вивчення теми революції Гідності може бути цікавим та пізнавальним процесом для учнів 11 класу у закладі загальної середньої освіти, спрямованим на розуміння історичних аспектів формування революційного простору в Україні.

Розділ VI «Творення нової України (з 2014 р.)». Параграф 26 Революція Гідності 2013 – 2014 рр.

У процесі розгляду цієї теми важливо підкреслити, що Революція Гідності, що виникла з Євромайдану, стала можливою завдяки героїзму та самопожертві десятків тисяч українців. Організовані загони самооборони ефективно протистояли озброєним силам авторитарного режиму Віктора Януковича. З грудня 2013 року по лютий 2014 року на центральних вулицях Києва загинуло 107 протестувальників, які стали частиною Небесної Сотні. Ці люди, віддаючи своє життя, стали символом боротьби за права і свободи, за гідне майбутнє своєї країни, за вільну Україну. Небесна Сотня – це українські патріоти, які стали невід'ємною частиною історії боротьби за незалежність і демократію в Україні.

Для вивчення теми «Революція гідності 2013 – 2014 рр.», використовуємо такий тип уроку, як урок засвоєння нових знань, що передбачає формування в учнів навчальних умінь та навичок, їх удосконалення й закріплення на основі виконання системи вправ.

Актуалізації опорних знань. На початку уроку проводжу вступну бесіду, щоб підвести учнів до вивчення нового матеріалу, шляхом систематизації та узагальнення отриманих на попередніх уроках.

Бесіда.

1. Яку політику проводили перші президенти України стосовно євроінтеграції?
2. Членом яких міжнародних організацій є Україна?
3. Назвіть основні напрями зовнішньої політики України.

Мотивація навчальної діяльності. Демонстрація фото- або відеоматеріалів про події Революції Гідності, обговорення їхнього значення для сучасної України. На цьому етапі уроку використовуємо метод «мікрофон». Які події української історії ми називаємо революціями?

Сьогодні ми з вами розглянемо ще одну важливу революцію в українській історії – Революцію Гідності, яка розпочалася в листопаді 2013 року. Це була не просто акція протесту, а справжня боротьба за майбутнє України, в якій народ продемонстрував свою рішучість, готовність віддати життя за свободу і гідність. У ході цієї революції народилася нова українська нація – єдина, сильна, високоідейна та готова стояти до кінця, щоб забезпечити собі достойне майбутнє на рідній землі.

Постановка проблеми: Чому в Україні виникла потреба в нових протестних рухах після Помаранчевої революції?

Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу. Однією з ключових подій, що стали причиною соціального вибуху, була неочікувана відмова Президента України Віктора Януковича підписати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, яка стала важливим кроком для європейської інтеграції України. Це рішення викликало масове обурення серед громадян, які очікували на розвиток країни в європейському напрямку. У відповідь на це, в Україні почалися масштабні протестні акції, які пізніше отримали назву Євромайдан.

Вправа «Асоціативний куш» до слова Євромайдан. (Протести, свобода, революція, Україна, гідність, Європейський Союз, демократія, Майдан Незалежності, Янукович, постріл, Небесна сотня, беркути)

Клас формує три групи, кожній з яких надається завдання: опрацювати 1 пункт параграфа і дати відповіді на питання.

- Які вимоги висунув Євромайдан під час мітингу 24 листопада 2013 року?
- Перше застосування сили для розгону мирних протестувальників Євромайдану.
- Проаналізуйте зміст диктаторських законів. Чому їх ухвалення сприяло радикалізації протестів?

Запропонувати учням скласти хронологічну таблицю: Події Майдану (самостійна робота з розділом 1 с. 216-218).

Визначити причини протестів: Суспільні сподівання після Помаранчевої революції. Економічні труднощі, політична нестабільність, корупція. Рішення уряду про припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з ЄС.

Перехід до наступного етапу подій Євромайдану стався після ухвалення Верховною Радою України так званих «диктаторських законів», що кардинально змінили політичну ситуацію в країні. Ці закони, які обмежували права громадян на проведення мирних акцій протесту, стали прямою загрозою для учасників Євромайдану, адже десятки тисяч протестувальників, які здійснювали своє конституційне право на мітинги та демонстрації, раптом опинилися під загрозою кримінального переслідування. Ці дії влади радикалізували ситуацію і значно посилили протистояння між протестувальниками та силовими структурами.

На вічі 19 січня 2014 року, організованому лідерами опозиційних партій Віталієм Кличком, Арсенієм Яценюком та Олегом Тягнибоком, протестувальники не отримали чіткої стратегії від своїх лідерів, що призвело до великого розчарування серед людей. Вони порадили опозиційним лідерам домовитися про подальші дії та визначити лідера серед них. Протестувальники

вирішили продовжити боротьбу без чіткої політичної підтримки й направилися до Верховної Ради, щоб вимагати скасування «диктаторських законів».

На шляху до парламенту протестувальники стикнулися з кордоном міліції, вишикуваним по периметру урядового кварталу. У сутичках із внутрішніми військами та «Беркутом» мітингувальники почали використовувати розібрану бруківку та палки, а пізніше – і коктейлі Молотова (Додаток Є).

Робота з історичним джерелом. Прочитайте фрагмент історичного джерела «Зі спогадів «голосу Майдану» Євгена Нищука». Які деталі у спогадах передають відчуття і настрої протестувальників на Майдані?

Робота з підручником. На цьому етапі учні самостійно працюють з підручником. Опрацьовують хронологію основних подій Революції Гідності. Роздивляються фотодокументи. Відповідають на питання. Які драматичні моменти Революції Гідності вони засвідчують? Як проявився героїзм протестувальників? А в чому полягав драматизм ситуації?

На закріплення вивченого матеріалу можна провести вправу «Мозковий штурм». Пропонуємо питання: «Назвіть причини Революції Гідності?»

Учні опрацьовують текст підручника, матеріал з додаткових джерел і разом обговорюють ідеї, які у них виникають.

Ще одним прикладом у роботі може стати порівняльний аналіз. До прикладу запропонувати учням порівняти Помаранчеву революцію і Революцію Гідності.

Закріплення матеріалу. Дебати: «Як Революція Гідності змінила українське суспільство?» Аналіз відео або інфографіки щодо суспільних змін після Майдану.

Під час рефлексії зробити обговорення: «Що Революція Гідності означає для мене? Домашнє завдання - учні створюють плакати, відеоролики чи презентації про події 2013–2014 рр.

Викладання теми «Суспільно-політичне життя в 2005-2013 роках. Революція Гідності» вимагає більшого деталізованого підходу та акценту на

науковому дослідженні. Нижче представлено методику, яка може бути ефективною в такому контексті.

Після Помаранчевої революції, що відбулася на початку 2000-х років, Україна увійшла в період великих змін, які визначалися, зокрема, боротьбою між політичними лідерами, такими як Віктор Ющенко та Віктор Янукович. Обидва були значними фігурами не лише в історії революції, але й у подальшому розвитку країни, коли їхня боротьба за владу впливала на політичну ситуацію та визначала її подальший напрямок. Однак, незважаючи на їхні суперечності, більшість змін у країні були визначені не лише діями окремих осіб, а й глибокими об'єктивними процесами пострадянського розвитку.

Одним із найбільших результатів Помаранчевої революції стало зміцнення громадянської свідомості українців. Тисячі людей, що вийшли на Майдан, показали, що суспільство готове до змін і вже не боїться висловлювати свою волю. Це стало свідченням того, що українське суспільство здатне долати наслідки посткомуністичного минулого, де люди почали відчувати свою силу та важливість у прийнятті рішень, а також демонстрували готовність відстояти свої права навіть перед потужними олігархічними силами.

Однак важливо зазначити, що революційний потенціал Помаранчевої революції не був достатнім для того, щоб радикально змінити світогляд поколінь, вихованих у радянському середовищі. Незважаючи на це, революція стала потужним сигналом для країни і для її жителів, що вони здатні на нові соціальні та політичні зміни. Тому Революція Гідності стала своєрідним підтвердженням того, що Помаранчева революція не була марною, а значення Майдану було вже виражене через нові рухи та прагнення до змін у суспільстві.

Насамперед необхідно застосувати поглиблене вивчення джерел та історичних документів. Запропонувати їм проаналізувати окремі джерела. Цікавою може стати дослідницька робота в архівах або музеях, де учні зможуть долучитися практично до свого дослідження.

У процесі підготовки до практичних занять використати методи дослідницьких проєктів. При цьому запропонувати підготувати презентації щодо, революційних подій незалежної України.

Запропонувати учням використати метод сучасного погляду та дискусію: порівняти революції в минулому з сучасними революціями. Розглянути питання, як історія впливає на сучасні революційні події.

Однією із форм роботи може стати складання есе або реферату. Це сприятиме можливості розвинути навички наукового письма.

Неординарними методами засвоєння матеріалу можуть стати портфельні завдання. Для цього необхідно підготувати «портфелі» з різноманітними завданнями, що дозволяють учням продемонструвати рівень засвоєння матеріалу. Ця методика спрямована на створення структурованого та інтерактивного навчального процесу, розвиваючи критичне мислення та поглиблюючи професійні навички учнів.

Одним з цікавих методів роботи є інтерактивні технології. Для закріплення вивченого матеріалу можна застосовувати такі технології навчання: технології проблемного навчання («Коло ідей», «Мікрофон», «Займи позицію», «Прес», «Скрайбінг»).

Підсумковим результатом опрацювання зазначеної теми може стати підготовка доповіді і виступ під час наукової конференції з обговоренням свого дослідження, написанням рецензій на історичні джерела.

Отже, після вивчення теми учні знатимуть причини, хронологію та наслідки подій Революції Гідності. Усвідомлять роль громадянського суспільства в історичних змінах. Зможуть аргументовано висловлювати свою позицію щодо сучасних викликів української державності.

ВИСНОВКИ

За тридцять років незалежності Україна пережила три революції – На граніті, Помаранчеву і Революцію Гідності. Кожна з цих подій означає, що українці прагнуть жити у незалежній, правовій та європейській країні. Люди протестами заявляли свою непокору диктатурі і несправедливості, протистояли корупції та гордо вмирили від снайперських куль.

Революції, такі як Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція гідності, не лише змінили політичний ландшафт країни, але й стали символом незламного духу українського народу, який прагне до справедливості, гідності та свободи. Ці події стали катарсисом, який об'єднав людей різних поколінь, усвідомленням того, що боротьба за національне, соціальне та культурне визволення – це не тільки історичний процес, але й сьогодення. Українці через ці випробування довели своє прагнення до свободи, гідності та незалежності, не зважаючи на важкі втрати й труднощі. Тож, у результаті проведеного дослідження було приділено увагу всебічному вивченні Революції на граніті, Помаранчевої революції та революції Гідності в Україні, розкритті їх сутності та особливостей; було з'ясовано стан наукового вивчення проблеми, досліджено інформативність її джерельної бази, визначено методологічні основи роботи.

Зокрема, були розглянуті передумови виникнення Революції на граніті та хронологія її подій. Революція на граніті почалася з акції студентської голодовки – прояву протесту української молоді, який став каталізатором ширшої протестної кампанії в Україні в жовтні 1990 року. Київська Рада Українського Студентського Союзу висловила незгоду з всевладдям компартії, проти включення України до нового союзного договору та оголосила про початок акції громадянської непокори. Деякі депутати Верховної Ради України висловили підтримку студентському руху. 17 жовтня Верховна Рада ухвалила Постанову, яка частково задовольнила вимоги студентів. В результаті, прем'єр-міністр пішов у відставку, а протестні акції були припинені. Прийняття

постанови 17 жовтня 1990 року, яка враховувала вимоги студентів-голодувальників, стало завершенням Революції на граніті.

У ході роботи було висвітлено основні чинники, які призвели до політичної кризи 2004 року, наслідком якої стала «Помаранчева революція»; охарактеризовано особливості «Помаранчевої революції» та вплив виборчих технологій на її перебіг, відстежено зміни у внутрішній і зовнішній політиці після революційних подій в Україні 2004 року.

Помаранчева революція стала мирною революцією в історії України. Країна переживала важкий економічний стан, влада була представлена людьми, які діяли за радянськими зразками, не маючи досвіду у державотворенні, а водночас велике бажання побудувати демократичну державу. Українці постійно відчували тиск з боку Росії, яка намагалася втручатися у внутрішні справи України та утримати її у своїй орбіті впливу. Проте українці усвідомлювали, що їхня країна стоїть на порозі важливого історичного вибору, і активно брали участь у виборах. Вони продемонстрували, що Україна здатна стати державою, в якій буде справжня європейська демократія, якщо з'явиться така можливість.

Одним із головних завдань перед нами поставлено завдання дослідити причини, особливості та характерні риси «революції Гідності», а також її наслідки, що переросли у воєнну агресію Росії проти України. Початок Революції Гідності поклало рішення колишнього президента В. Ф. Януковича відмовитися від євроінтеграції України. Це рішення викликало велике обурення серед українців. Тисячі людей у різних містах країни вийшли на головні площі, вимагаючи змінити курс екс-президента та ухвалити рішення про євроінтеграцію. З 22 листопада люди проводили мирні протести і мітинги, намагаючись показати, що вони не підтримують політичний курс держави, обраний Януковичем.

Також було проаналізовано особливості політичної активності волинян у революційних подіях, подано інтерв'ю, що свідчить про бажання наших

земляків докорінно змінити своє життя і стати на амбітний шлях структурних реформ, посилювати свою національну ідентичність.

На сучасному етапі, в умовах утворення незалежної Української держави, молоде покоління має усвідомлювати важливість знання історії країни, її етапів державотворення та складного шляху до здобуття незалежності. Важливим є збереження пам'яті про героїв національної боротьби, дослідження їх діяльності, аналіз причин і мотивацій їхніх вчинків. Необхідно приділяти значну увагу дослідженню зазначеної проблеми з метою утвердження в Україні ідеалів свободи та демократії, а також вшанування патріотизму і мужності української молоді, яка стала на захист прав і свобод людини, національних інтересів і державного суверенітету. Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності стали тими подіями, що сколихнули й об'єднали український народ, надали можливість зрозуміти, що ми є справжніми керівниками своєї держави, а не частиною правлячої верхівки, і нагадали нам про нашу ідентичність та приналежність до певної нації і культури.

З огляду на це, можна стверджувати, що без цих трьох революцій Україна могла б опинитися в стані, схожому на ситуацію в Білорусі. Українці, готові були боротися за європейські гуманістичні цінності, права та свободи людини, європейське правосуддя та верховенство права, навіть на барикадах під синім прапором Євросоюзу, і готові були загинути в боротьбі за ці принципи. На жаль, Росія не змогла нам пробачити таких цінностей. Їй залишалось два варіанти: або визнати, що ми від них відділяємося і вони змушені про нас забути, або спробувати «піти ва-банк» і повернути нас великою війною.

Як підсумковий результат нашого дослідження, показано методiku використання теми «Революційні події в незалежній Україні» на уроках з історії України для учнів 11 класів у закладах загальної середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович С. Помаранчева революція: розкол суспільства чи пошук національної ідеї. // *Наукові записки*. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні : підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр.». 2008. Вип. 3. С. 44–48.
2. Академічний тлумачний словник. Протест. URL : <http://sum.in.ua/s/protest> (дата звернення: 20.06.2024).
3. Антонович І. І. Quo vadis, Україна? / Простір і час. 2014. № 2 (16). С. 25–33.
4. Балабан Р. Майдан як політичний інститут. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2015. Вип. 2. С. 113–131.
5. Балакірева О. М. Моніторинг громадської думки населення: електоральні настрої та очікування населення наприкінці 2005 р. // *Український соціум*. 2005. № 5-6. С. 169–188.
6. Баранівський В. Єдність суспільства як головна проблема нової влади в Україні. // *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2005. Вип. 7. С. 243–248.
7. Бортніков В. І. Помаранчева революція на Волині: історія, факти, документи. Луцьк: «Волинська обласна друкарня», 2005. 224 с.
8. Валецький О. Л. Аналіз причин невдач реалізації реформ в Україні <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Valevskiy.pdf>
9. Ватащук М. «Третій майдан не матиме нічого спільного з Революцією гідності» URL : <https://lutsk.eu/ru/fullnews/147814> (дата звернення: 12 . 08. 2024).
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
11. Винницький М. Український Майдан, російська війна. Львів : В-во Старого Лева., 2021. 560 с.

12. Вишебаба П. Між неволею і незалежністю. 18–22 лютого 2014 року. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/02/18/147385/> (дата звернення: 12.06.2024).
13. Власов В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с. URL: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>
14. Герої Євромайдану: куди поділись обличчя протесту. URL <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38048873> (дата звернення: 25.07.2024).
15. Головченко В. Українська революція в контексті «третьої хвилі демократизації». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. Вип. 126, ч. 2. С. 4–14.
16. Горак В. «Помаранчева революція» в Україні: концепції, інтерпретації, оцінки // *Історіографічні дослідження в Україні*. 2016. Вип. 26. С. 439–467.
17. Горчинська О. За що стояв Майдан? URL: <https://nv.ua/ukr/publications/zashcho-stojav-majdan-10-vimog-ukrajintsiv-tri-roki-potomu-283090.html>
18. Грабовська І. Єврореволюція як революція гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Філософська думка*. 2014. № 6. С. 39–46.
19. Громенко С. Перший Майдан. 25 років Революції на граніті. *Дзеркало тижня*. Україна, 2014. №41. 4 с.
20. Даниленко В. М. Україна напередодні відновлення незалежності: соціальна криза // *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2017. Вип. 22. С. 5–24
21. Даниленко В. М. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. // *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 4–22.

- 22.Денькович Т. Протестувати на можна мовчати. Студентська сотня. URL : https://patriotdefence.org/heartcore/sotni/protestuvati-ne-mozhna-movchati_studentska-sotnya.html (дата звернення: 17.07. 2024).
- 23.Дмитриченко О., Силіна Т., Рахманін С. Анатомія душі Майдан // *Дзеркало тижня*. 2004. 11 – 17 грудня.
- 24.Економічні передумови «Революції Гідності». URL :<https://commons.com.ua/uk/ekonomichni-peredumovi/> (дата звернення: 24.04.2024).
- 25.Економічна політика нової влади: перші кроки та їх результати // *Національна безпека і оборона*. 2005. № 9. С. 2–53.
- 26.Жданов І., Литвиненко О. Якименко Ю. Україна перед вибором – яким він буде? // *Дзеркало тижня*. 2004. 3–9 липня.
- 27.Закон України про ратифікацію Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон № 1681-IV від 20. 04. 2004 // *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 32. Ст. 386.
- 28.Закон України про ратифікацію Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки № 1682-IV (1682- 15) від 20. 04. 2004 // *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 32. Ст. 387.
- 29.Зінченко О. Революція на граніті: нас можна назвати циніками, які готові загинути за ідею. *Українська правда*, 2013. № 148. С. 86–93.
- 30.Історії трьох «майданів»: Революція на граніті. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/partner/rng/> (дата звернення 14.07.2024).
- 31.Киридон А. Євромайдан Революція Гідності: причини, характер, основні етапи // *Історична пам'ять*. 2015. Вип. 33. С. 17–32.
- 32.Колодій А. Транзитологічна парадигма суспільних змін у світлі Помаранчевої революції // *Наукові записки. Серія «Політичні науки»*. «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.». 2008. Вип. 3. С. 7–24.

33. Колодяжний М. Чи була революція революцією? URL: [http://www.pravda.com.ua/articles /2005/01/12/3006084](http://www.pravda.com.ua/articles/2005/01/12/3006084) (дата звернення: 20.11.2024).
34. Косянчук І. Висновки і акценти / *Урядовий кур'єр*. 2004. 3 листопада.
35. Кошкіна С. Майдан. Нерозказана історія Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2015. 400 с.
36. Кривошеїн В. Вплив Революції Гідності на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 37–58.
37. Кудіна Л. Я бачила реальну політичну активність молоді лише в 2004 році. URL : <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page62-1082.html> (дата звернення: 20.06. 2024).
38. Кульчицький С. Помаранчева революція. Київ : Генеза, 2005. 368 с.
39. Лис В. Обласна рада бере владу в області. Волинь. 2004. 27 листопада.
40. Майдан від першої особи. Регіональний вимір. / Уклад.: Г. Бондар, О. Доброер, Т. Ковтунович, О. Морозова, О. Стукалова, відп. ред. Т. Привалко; Український інститут національної пам'яті. Київ : К.І.С., 2018. Вип. 3 : у 2 ч. Ч. 2. Львівська – Чернігівська області. 432 с.
41. Майдан від першої особи. 45 історій Революції Гідності / Упоряд. Т. Ковтунович, Т. Привалко. Київ : К.І.С., 2015. 320 с.
42. Майдан. Пряма мова. / Розшифр., упоряд. та прим. О. Ю. Чебанюк, О. Ю. Ковальової. Київ : Національний музей Революції Гідності, 2019. Книга 1. 448 с.
43. Мацієвський Ю. «Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень // *Політичний менеджмент*. 2005. № 6. С. 7–22.
44. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книги – XXI. 2016.

45. Медвідь Ф. Феномен Помаранчевої революції у контексті консолідації сучасної української нації. Дні науки філософського факультету 2005 : матер. доп. та вист. на Міжнар. наук. конф., 26–27 квітня 2005 р. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2005. С. 63–65.
46. Мінаков М. А. Модерн і революція в Україні: до питання про генеалогію Євромайдану // *Наукові записки*. 2014. Т. 154 : Філософія та релігієзнавство. С. 45–53.
47. Панасюк Б. Помаранчева революція. Результати Національного екзит-полу'2004: станом на 23.30 (оброблено 100 % анкет) Віктор Ющенко – 54 %, Віктор Янукович – 43 %. Проти обох – 3 % // Радіо Свобода. 2004. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/923422.html> (дата звернення 10.08.2024)
48. Помаранчева Революція і Євромайдан: відмінності, що можуть коштувати перемоги. URL : https://texty.org.ua/articles/49929/Pomarancheva_revolucija_i_Jevromajdan_vidminnosti_shho_mozhut-49929/ (дата звернення: 27.04.2024).
49. Помаранчева революція: між минулим і майбутнім. URL : <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/pomarancheva-revoljutsiya-mizh-mynulym-i-maybutnim> (дата звернення: 13.09. 2024)
50. Постанова Верховної Ради України «Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей». 20.02.2014. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-18#Text> (дата звернення: 14.07.2024).
51. Протестувати не можна мовчати. Студентська сотня. URL : <https://patriotdefence.org/heartcore/sotni/protestuvati-ne-mozhna-movchati.-studentska-sotnya.html> (дата звернення: 8.07. 2024).
52. Публічний електронний словник української мови. Революція. URL : <http://ukrlit.org/slovnuk /революція> (дата звернення: : 20.06.2024).
53. Революція на граніті: 25 років по тому . URL : <https://zbruc.eu/node/42122> (дата звернення: 06.09.2024)

- 54.Рубцов В. Всеукраїнський Майдан як віха у встановленні українського суспільства // *Наукові записки*. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр.». 2008. Вип. 3. С. 37–43.
- 55.Сінкевич Є. Г. Розпад Радянського Союзу та місце незалежної України у зовнішньополітичній стратегії Республіки Польща (1991–2009 рр.) в інтерпретаціях польських дослідників. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 2-4 листопада 2011 р.) / ред. І. Я. Тодоров. – Запоріжжя : Інтер-М, 2011. С. 168–173.
- 56.Словник іншомовних слів. Що таке Протест. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CF%F0%EE%F2%E5%F1%F2> (дата звернення: 20.06.2024).
- 57.Словник іншомовних слів. Що таке революція. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D0%E5%E2%EE%EB%FE%F6%B3%FF> (дата звернення: 20.06.2024).
- 58.«Спільні зусилля – запорука успіху» (НДО і президентські вибори 2004 року на Волині). // Упорядн.: О. Стірко, Ю. Кресак, Ю. Голотюк, Н. Вальчук. Луцьк: Волинське відділення Комітету виборців України, 2004. 108 с.
- 59.Статистика протестних подій Майдану: учасники, географія, насильство. URL:https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/051/original/CSR_Maidan_-_9_Jul_2014.pdf?1404905306 (дата звернення: 12 .08 .2024).
- 60.Тімкін І. Ф. Україна в сучасній системі міжнародних відносин. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. *Сер. :Політологія*. 2012. Т. 197. Вип. 185. С. 128–132.
- 61."Третій майдан не матиме нічого спільного з Революцією гідності", - журналіст Мирослав Ваташук про події в Україні. URL : <https://lutsk.eu/ru/fullnews/147814> (дата звернення: 12 .08 .2024).
- 62.Україна знаходиться в групі частково вільних країн URL : <http://gtmarcet.ru/news /2013/01/16/5285> (дата звернення: 12 .08 .2024).

63. Україна очолила список гібридних режимів. URL: <http://www.eiu.com/Default.aspx> (дата звернення: 10 .08 .2024).
64. У рейтингу «свобода преси» Україна у 2010 році зайняла 131 місце. URL: http://en.rsf.org/spip.php?page=classement&id_rubrique=1034 (дата звернення: 12 .09 .2024).
65. Чи була революція: події 2004 і 2014 рр. у порівняльній перспективі. URL : <https://www.wilsoncenter.org/article/chi-bula-revoluciyu-a-podiyi-2004-i-2014-rr-u-porivnyalniy-perspektivi> (дата звернення: 27.07. 2024).
66. Чи підтримали би українці події Революції Гідності сьогодні? <https://activegroup.com.ua/2022/02/18/chi-pidtrimali-bi-ukraynci-podiy-revolucii-gidnosti-sogodni/> (дата звернення: 12 .08 .2024).
67. Чому волинські студенти вийшли на Майдан 2013 року: думки учасника подій. URL: <https://suspilne.media/81761-comu-volinski-studenti-vijsli-na-majdan-2013-go-dumki-ucasnika-podij/>
68. Шведа Ю. «Революція гідності» в контексті загальної теорії соціальних революцій // *Агора. Революція відбулася: що далі?* 2014. Вип. 13. С.
69. Що думають українці про Революцію Гідності: всі дані дослідження. URL : <https://maidanmuseum.org/uk/node/668> (дата звернення: 12 .08 .2024).
70. Щербенко Е. «Помаранчева Революція»: Гідність у здобутті інститутів // *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 44. С. 91–100. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/shcherbenko_pomarancheva.pdf (дата звернення: 27.04.2024).
71. Шеховцов А. Українська революція є Європейською. Рубрика «точка зору» // *Радіо Свобода*. 2013. URL : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25203341.html>. (дата звернення: 25.04.2024).
72. Ющенко В. Вірю! Знаю! Можемо! / За ред. Р. І. Чирви. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 436 с.

73. Як починався Євромайдан у Луцьку: спогади активіста. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/yak-pochynavsia-jevromaydan-u-lutsku-spohady-aktivista/> (дата звернення: 27.04.2024).
74. Як починалася студентська «Революція на граніті»? URL : <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/yak-pochynalasya-studentska-revoluciya-na-graniti> (дата звернення 25.08.2024).
75. 5 років Євромайдану: спогади та настрої луцьких активістів. URL: <https://konkurent.ua/publication/33116/5-rokiv-evromaydanu-spogadi-ta-nastroi-lutskih-aktivistiv/> (дата звернення: 26.04.2024).
76. Ющенко В. Недержавні таємниці : нотатки на берегах пам'яті / Літ. запис і упоряд. Зінченка О. Харків: Фоліо, 2014. 511 с.
77. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої» революції. Харків : Фоліо, 2005.
78. Atlantic Council: Революція в Україні сформувала всю геополітику 21-го століття. URL: <https://www.unian.ua/politics/revoluciya-v-u-krajini-pomarancheva-revoluciya-zminila-hid-istoriji-shidnoji-jevropi-noviniukrajina-11229752.html> (дата звернення: 27.04.2024).
79. Corruption perceptions index 2013. Mode of access. URL : <http://cpi.transparency.org/cpi2013/results> . (дата звернення: 20.05.2024).
80. Johnson C. Revolution and the Social System. Stanford : Stanford University, 1964. 68 p.
81. Rosen M. Dignity: Its History and Meaning. Cambridge: Harvard University Press, 2012. 176 p.
82. Terzyan Aram. Towards Democratic Consolidation? Ukraine After the Revolution of Dignity. URL: <https://www.researchgate.net/publication/343351647> (дата звернення: 09.08.2024).
83. The Ukrainian Revolution & the Future of Social Movements. URL: <https://ru.crimethinc.com/2014/03/17/feature-the-ukrainian-revolution-the-future-of-social-movements> (дата звернення: 25.08.2024).

84. Understanding Ukraine's Euromaidan Protests. URL:
<https://www.opensocietyfoundations.org/explainers/understanding-ukraines-euromaidan-protests> (дата звернення: 25.08.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Волиняни під час Революції Гідності. Листопад 2013 р. Мирослав Ватащук

Джерело: <https://konkurent.ua/publication/107317/yak-pochinalasya-revolutsiya-gidnosti-svogadi-volinyan-foto/>

Додаток Б

Розподіл учасників протестних акцій за віковим критерієм

Вікова категорія	%	
До 15 років	0,7	
15-19 років	22,3	
30 – 54 роки	53,4	
Понад 55 років	18,9	
Нез'ясований вік	4,7	
Всього	100	

Джерело : Складено за: Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книги – ХХІ. 2016.

Додаток В

Зачистка Євромайдану силовиками 30 листопада 2013 р.

Джерело: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>

«Марш мільйона» – третє віче Революції Гідності, що відбулося в центрі Києва.
У демонстрації взяло участь понад мільйон громадян. 8 грудня 2013 р.

Джерело: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>

Початок сутичок на вулиці Грушевського. 19 січня 2014 р.

Джерело: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>

19 лютого. Штурм Майдану силовиками

Джерело: <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/11-klas-istoria-ukr-vlasov-2019-stand.pdf>

Студенти історичного факультету ЛДП біля стін Верховної ради УРСР в Києві в 1990 р. Зліва А. Шваб, В. Собчук, А. Ковальчук.

Джерело: <https://www.volynpost.com/articles/1210-do-dnia-nezalezhnosti-ukrainy-foto-volynian-na-podiiakh-1990-1991-rokiv>

Пікет

Джерело: <https://history.rayon.in.ua/topics/693779-usi-buli-proti-sistemi-svogadi-sergiya-godlevskogo-pro-revoljutsiyu-na-graniti>

План мирної мобілізації народу (поради виборцю і громадянам)

1. З 13 листопада прийди на свою виборчу дільницю і що раз уважно перевір правильність свого прізвища, імені, по батькові, дати народження та адреси. Інакше тобі в день виборів не видадуть бюлетень.
2. Залишись у місцевому штабі Віктора Ющенка добровольцем для обходу квартир у своєму мікрорайоні (селі) і нагадування про необхідність перевірити себе у списках виборців.
3. Записуйся у штабі чи у пунктах запису добровольцем для охорони виборчих дільниць у день виборів і захисту протоколів та бюлетенів.
Тільки так можна буде встановити справжній результат виборів.
4. Зателефонуй своєму знайомому, в тому числі з інших областей, і переконай його піти голосувати і вибрати своє майбутнє. Зателефонуй знайомому міліціонеру, державному службовцю і скажи йому, що ти братимеш участь у масових акціях, а його обов'язок охороняти порядок і служити Україні, а не кланам.
5. Організуй або візьми участь у діяльності страйкових комітетів у вузах, на заводах і транспорті. Знай : право на страйк для захисту своїх інтересів гарантоване тобі Конституцією України.
6. Бери бюлетень лише підписаний членом комісії та з печаткою комісії. Будь-яких інших позначок на бюлетені бути не повинно.
7. Заклич своїх знайомих і друзів, що працюють за кордоном, приїхати в день голосування в Україну і проголосувати.
8. Шукай будь-яку можливість самостійно чи з іншими виїхати до Києва для захисту результатів виборів. Будьте готові на заклик штабів Віктора Ющенка негайно вирушати до столиці.
9. Шукай знайомих і родичів в Києві, з якими треба домовитись про тимчасове проживання під час проведення багатоденних акцій протесту.
10. Поїдь в села, де народилися твої батьки, і поговори з їх жителями про вибори.
11. Активісти штабів Віктора Ющенка! Організуйте роботу по запису добровольців, створенню страйкових комітетів. Організуйте кампанію "від дверей до дверей".
12. Щоденно ведіть роботу з усіма членами дільничних і територіальних комісій. Скажіть їм, що громада слідкуватиме за кожним їхнім кроком. Попередьте їх, що отримання грошей за подібний результат потягне за собою тюремне ув'язнення після виборів.
13. Подаруй судді квітку (помаранчевого кольору).

Джерело: https://www.yakaboo.ua/ua/pomarancheva-revoljucija-na-volini-istorijafaktidokumenti.html?srsltid=AfmBOooGSn_SLpxxGRVIBlgvxM8YHKH9QC7bFIDLfd7sW_7jDtT2dWt

ЛУЦЬКА МІСЬКА РАДА
від 23.1.2004_№ 20/25 м. Луцьк
[Про звернення Луцької міської ради]

Керуючись Конституцією України, Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" та волевиявленням територіальної громади міста Луцьк міська рада

ВИРІШИЛА:

1. Констатувати, що переконливу перемогу на виборах Президента України у місті Луцьку здобув кандидат В. Ющенко, з огляду на те, що міська влада доклала максимум зусиль для організації виборів у рамках чинного законодавства, демократично та прозоро, результат волевиявлення луцької місцевої територіальної громади не викликає сумнівів у своїй достовірності.
2. Висловити недовіру Центральній виборчій комісії. Не визнавати результати виборів Президента України на всіх дільницях та у виборчих округах, де були зафіксовані масові порушення Закону України „Про вибори Президента України”, та не були допущені до роботи в виборчих комісіях спостерігачі або члени комісій від кандидата В. Ющенка.
3. Вимагаємо від Верховної Ради України захистити конституційні права громадян України, ініціювати розслідування фактів фальсифікації виборів в Україні та притягнення винних до відповідальності.
4. Звертаємось до територіальної громади м. Луцька, політичних партій та громадських організацій із закликом під час проведення масових акцій підтримки В. Ющенка діяти в рамках чинного законодавства, не допускати провокацій та висловлювати свою волю відповідно до вимог ст. 39 Конституції України
5. Закликаємо правоохоронні органи м. Луцька забезпечити надійну охорону громадського порядку під час проведення масових акцій у місті Луцьку, не чинити перешкод та максимально сприяти громадянам в реалізації їхніх політичних прав і свобод.
6. Закликаємо лучан, робота яких пов'язана із функціонуванням систем життєзабезпечення міста - охорони здоров'я, загальноосвітніх закладів, транспорту, зв'язку, комунальних підприємств - утриматись від страйків та брати участь у громадсько-політичних акціях у позаробочий час. них органів влади.
7. Луцька міська рада не буде виконувати рішення нелегітимно обраних органів влади.

Міський голова

А.Ф. Кривицький

Джерело: https://www.yakaboo.ua/ua/pomarancheva-revoljucija-na-volini-istorija-faktidokumenti.html?srsltid=AfmBOooGSn_SLpxxGRVIBlgvxM8YHKHi9QC7bFIDLFd7sW_7jDtT2dWt